

Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi

HAZİRAN 2022 CİLT 2 SAYI 1

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Sunuş

Nuran Tezcan ve Günil Özlem Ayaydın Cebe 1

Araştırma Makalesi

İç Savaş'ın Yetimhaneleri: Yannis Atzakas'ın Otobiyografik Romanı Denizin Bulanık Dibi

Suat Baran 4

Çeviri

İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş

Hippolyte Taine, Çeviri: Günil Özlem Ayaydın Cebe 18

Kitap Tanıtımı

Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü

Gülcan Aydoğan 39

ISSN: 2791-8831

<https://kundergisi.kapadokya.edu.tr/>

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, edebiyat ve kültür üzerine nitelikli bilimsel yazılar yayımlamayı ve yenilikçi tartışmaların adresi olmayı hedefleyen, dijital, açık erişimli, hakemli, çift dilli, uluslararası bir yayındır. Kün, önceliğini Türk edebiyatı ve kültürünü konu edinen yazılara vererek, bu alanlarda çalışan yerli ve yabancı araştırmacıların bir araya gelip düşünce üretebilecekleri uluslararası bir platform oluşturmayı hedefler. Bununla birlikte, derginin sayfaları, edebiyat ve kültürle ilgili kuramsal, disiplinler arası veya karşılaştırmalı her konuda araştırmaya açıktır. İngilizce ve Türkçe yazı kabul eden dergi, Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Ayrıca, her yıl bir özel sayı çıkarılması planlanmaktadır. Kün'ün kapsamında özgün bilimsel makaleler, derlemeler, eleştirel denemeler; makale çevirileri; yayın, yapıt ve gösterim incelemeleri yer almaktadır.

Dergi Sahibi

Funda Firuz Aktan

Baş Editörler

Nuran Tezcan (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

Günil Özlem Ayaydın Cebe (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye)

Yardımcı Editör

Yusuf Gökkaplan (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

İngilizce ve Çeviri Editörü

Sinan Akıllı (Kapadokya Üniversitesi, Türkiye)

Kitap Tanıtımı Editörü

Leyla Burcu DüNDAR (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Yayın Kurulu

Aysu Akcan (Viyana Üniversitesi, Avusturya)
Sinan Akıllı (Kapadokya Üniversitesi)
Ercan Akyol (Viyana Üniversitesi, Avusturya)
Fatih Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi)
Yalçın Armağan (Mimar Sinan Üniversitesi)
Timur Davletov (TÜRKSÖY, Ankara)
Neval Karanfil (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Duygu Oylubaş Katfar (Kapadokya Üniversitesi)
Evrin Ölçer Özünel (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Mehmet Fatih Uslu (Koç Üniversitesi)
Tuna Yıldız (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Danışma Kurulu

Hülya Argunşah (Erciyes Üniversitesi)
Mustafa Argunşah (Erciyes Üniversitesi)
Bahtiyar Aslan (Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi)
Hatice Aynur (Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi Asya ve Afrika Dilleri Araştırma Enstitüsü)
Serpil Bağcı (Hacettepe Üniversitesi)
Ömür Ceylan (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dilek Cindoğlu (Kadir Has Üniversitesi)
Robert Dankoff (Chicago Üniversitesi, ABD, emeritus)
Abdülkadir Emeksiz (İstanbul Üniversitesi)
Gonca Gökalp Alpaslan (Hacettepe Üniversitesi)
Cemal Kafadar (Harvard Üniversitesi, ABD)
Ramazan Korkmaz (Maltepe Üniversitesi)
Petr Kučera (Mainz Üniversitesi, Almanya)
Selim Sırrı Kuru (Washington Üniversitesi, ABD)
Öcal Oğuz (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Süha Oğuzertem (İstanbul)
Nevzat Özkan (Erciyes Üniversitesi)
Nuri Sağlam (İstanbul Üniversitesi)
Mehmet Samsakçı (İstanbul Üniversitesi)
Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi)

●

Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

Sunuş

●

Nuran Tezcan

Kapadokya Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-8371-6586

nuran.tezcan@kapadokya.edu.tr

Günil Özlem Ayaydın Cebe

Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-1697-4104

gunilozlem@gmail.com

Tezcan, Nuran ve Günil Özlem Ayaydın Cebe. "Sunuş". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2.1 (Yaz 2022): 1-3. DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.17>

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Sunuş

Nuran Tezcan ve Günil Özlem Ayaydın Cebe

Değerli Okurlar,

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi' nin üçüncü sayısı ile karşınızdayız. Hacim bakımından daha dar olmakla birlikte nitelik açısından önceki sayılarımızdan farklı olmadığını düşündüğümüz bu sayımızı hazırlarken bizler daha çok deneyim kazandık. İşin mutfağındaki süreçleri hakkıyla ve dakikçe yönetebilmek için titizlendik. Sizlere söz verdiğimiz zamanda dergimizi yayımlamaya öncelik tanıdık. Bunu başarabilmekten dolayı kıvanç duyuyoruz.

Şimdiye kadarki yayın profilimiz ve niceliğimiz, dergimizi tanınmış endekslere başvurmaya aday kılıyor. Önümüzdeki dönemde önceliği bu konuya vererek koşullarını sağlayabildiğimiz önemli yerli ve uluslararası endekslere başvuruda bulunacağız. Bunların sonuçlarını sizinle web sitemiz üzerinden ve yeni sayılarımızda paylaşacağız.

Üçüncü sayımızı, Suat Baran'ın modern Yunan edebiyatı üzerine kaleme aldığı araştırma makalesi ile açıyoruz. Yannis Atzaka'sın 2008 yılında bir üçlemenin ikinci kitabı olarak yayımladığı *Tholos Vithos*, Baran'ın çevirisiyle *Denizin Bulanık Dibi*, yazarın yetimhanelerde geçmiş çocukluğuna odaklanan otobiyografik bir roman. Baran, yetimhanelerin toplumsal bellekteki kırılğan izdüşümlerinden yola çıkarak romanda görünür kılınan ideolojik ilişkilere odaklanıyor. Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" olarak tanımladığı kavram aracılığıyla, yetimhanelerin ideolojik açıdan anlamını sorguluyor. Yazarın başarıyla uyguladığı anlatı ve karakter yaratma teknikleri ile yetimhane yaşantısının iç dinamiklerini deşifre ettiğini düşünen Baran, teslimiyet ve direniş davranışları arasında sıkışmış karakterin psikolojisini de ayrıntıyla çözümlüyor. Sonuçta, romanın kendisinin ideolojiyi açık ederek bir direniş alanına dönüştüğünü vurguluyor.

Bir önceki sayımızda başlattığımız edebiyat tarihi yazımı konusundaki ilgimizi bu sayımızda çeviri makalemizle sürdürüyoruz. Dünyada, özellikle on dokuzuncu yüzyılda edebiyat tarihi yazımına görüşleri ile etki etmiş olan, Fransız olguculuğunun önde gelen düşünür ve eleştirmenlerinden Hippolyte Taine'in ünlü "ırk, ortam, an" üçlü kuramını ayrıntıyla kaleme aldığı makalesini Günil Özlem Ayaydın Cebe'nin Fransızcadan çevirisi ile Türkçede ilk kez sunuyoruz. Kendi Avrupalı çağdaşları kadar, aralarında Fuat Köprülü ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da bulunduğu Türk edebiyatı tarihçilerini de etkilemiş olan Taine'in görüşleri ilk kez, yirminci yüzyıl başlarında Ahmed Şuayb'ın çalışmalarında tanıtılmıştı ama bunlar tam

çeviriler değil, kapsamlı aktarmaların eşlik ettiği değerlendirmelerdi. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra belli bir döneme kadar da Taine'in özgün dilinden okunduğu anlaşılıyor. Ne var ki, Fransızcanın yabancı dil olarak etkisini yitirmesiyle Taine'in görüşleri hakkındaki çalışmalarda doğrudan onun metninin değil de onun hakkında bilgi veren ikincil kaynakların kullanılmaya başlandığı gözlemlenebilir. Aradaki dil engeli kaldırıldığında edebiyat tarihi yazımının klasik kökleri konusunda daha nitelikli bilimsel çalışmaların yapılabileceği düşüncesiyle makalenin Türkçeleştirilmesini uygun gördük. Taine'in *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'ne giriş bölümü olarak hazırladığı makalesini araştırmacıların dikkatlerine sunuyoruz.

Kitap tanıtımı bölümünde Atiye Gülfer Gündoğdu'nun geçtiğimiz yıl yayımlanışından kısa bir süre sonra inceleme-araştırma dalında "2021 Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü"nü almış olan *Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü* başlıklı çalışmasını Gülcan Aydoğan inceliyor. Okur merkezli kuramların geniş bir şekilde tanıtıldığı ve eleştirel bir gözle değerlendirildiği çalışmayı Aydoğan, yürüttüğü kuramsal tartışmalar ve Türk edebiyatından verdiği örnekler açısından araştırmacılara yol gösterir nitelikte bir kaynak kitap olarak tanımlıyor.

Dergimizin nitelik ve nicelik açısından edebiyat ve kültür çalışmalarına anlamlı katkıları olan bilimsel bir yayın olarak varlığını sürdürebilmesi için siz okurlarımızın destek ve ilgisi vazgeçilmezdir. *Kün*'ün 2022 yılı Kış sayısı için 30 Eylül 2022 tarihine kadar edebiyat ve kültür çalışmaları üzerine özgün Türkçe veya İngilizce makalelerinizi, çeviri ve kitap tanıtımı yazılarınızı bekliyoruz. İlkelerimiz, sayılarımız ve yazı gönderimi ile daha fazla bilgiye web sitemizden ulaşabilirsiniz.

Aydınlık günlerde yeniden buluşmak dileğiyle,

Nuran Tezcan
Günil Özlem Ayaydın Cebe

Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

Araştırma Makalesi

İç Savaş'ın Yetimhaneleri: Yannis Atzakas'ın Otobiyografik Romanı *Denizin Bulanık Dibi*

Suat Baran

Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Edebiyatı Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-5793-4216

baran.suat@outlook.com

Baran, Suat "İç Savaş'ın Yetimhaneleri: Yannis Atzakas'ın Otobiyografik Romanı *Denizin Bulanık Dibi*". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2.1 (Yaz 2022): 4-18.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.18>.

Geliş Tarihi: 30.03.2022 / Kabul Tarihi: 19.04.2022 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2022

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

İç Savaş'ın Yetimhaneleri: Yannis Atzakas'ın Otobiyografik Romanı *Denizin Bulanık Dibi*

Suat Baran

Özet

Yetim ve kimsesiz karakterler modern edebiyatta çok sık işlenir ve bu karakterlere ait hayatta kalma hikâyeleri, “yetişme” romanlarının güçlü örneklerini oluşturur. Buna karşılık, yetimhaneler, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, anlaşılır bir şekilde edebiyatta daha az işlenen konular olagelmıştır. Bunun bir nedeni yetimhanelerin, eserlerin üretildikleri toplumda var olan kolektif ve bireysel hassasiyetlerle olan yoğun ilişkisidir. Yazı boyunca ele alınan Yunan edebiyatından Yannis Atzakas'ın *Tholos Vithos (Denizin Bulanık Dibi)* adlı otobiyografik romanı arkasını İç Savaş gibi yoğun toplumsal bir travmaya dayar. Bu toplumsal travma, hâliyle, konunun konuşulmasını ve işlenmesini zorlaştıran bir etmen olmuştur.

Yazının amacı, suskunlukla geçirilen böylesi bir toplumsal ve bireysel travmanın Atzakas'ın romanında görünür olduğu noktaları bireysel ve kolektif bağlamda inceleyip Althusser'in “devletin ideolojik aygıtları” olarak sorunsallaştırdığı kavram üzerinden irdelemektir. Althusser'in kavramı çerçevesinden bakıldığında, devlet ve bireyin kesiştiği mekânlar olarak yetimhaneler ideolojinin kendini güçlü şekilde gösterdiği yerlerdir. Dayatmanın ve direnişin iç içe geçtiği bu mekânlar, Atzakas'ın roman karakterinin yetişkin ve çocuk olarak ikiye bölünmesine neden olur. Yunan İç Savaş'ının bir sonucu olarak Yunan Kraliçesi Frederika tarafından kurulan farklı *pedopolis*lerde, yani çocuk yuvalarında altı yıl geçiren roman karakteri Yannis Arhondis'in bu ideolojik mekânlarda geçirdiği yıllar travmatik deneyimlerinin merkezini oluşturur. Bu deneyimler onu farklı yetimhanelerdeki çocukların deneyimine de yakın kılar.

Anahtar Sözcükler: Yunan İç Savaşı, pedopolis, yetimhane, devletin ideolojik aygıtları.

Abstract

Orphanages of the Civil War: “The Blur Bottom of the Sea,” an Autobiographical Novel by Yannis Atzakas

Although orphans and outcast kids have been one of the mostly written characters in the modern literature and their fight to survive and grow has brought forth the major examples of the great literature; orphanages, children’s institutions and foundling hospitals have rarely become the subject of scrutiny in fiction. The primary reason of this fact is the relation of the topic with the collective and individual sensitivity and the traumas experienced in the society where these works are meant to be produced. In this study an autobiographical novel, *Tholos Vithos* (The Blur Bottom of the Sea) by Yannis Atzakas is chosen from Modern Greek literature, which is set on a collective trauma, i.e. Greek Civil War. This collective trauma becomes the main reason leading the subject to be less spoken and written. The article aims at scrutinizing the traces of this individual and collective trauma as displayed throughout the novel by Atzakas, within the frame of “ideological state apparatuses” as theorized by Althusser. From the viewpoint of this notion, orphanages can be regarded as places where ideology displays itself quite powerfully. These institutions where impositions and resistance are interwoven lead the child protagonist to be split in two as a child and grown-up during the entire novel by Atzakas. The experiences that Yannis Arhondis, the main character of the novel acquired in *pedopolises*, founded by the Greek Queen Frederika during and in the wake of Greek Civil War, become the center of this narrative. These experiences relate his story to other children’s own experiences in other orphanages.

Keywords: Greek Civil War, paidopolis, orphanages, ideological state apparatuses.

Kurmacanın yarattığı dünyada “gerçek” ile gerçeğe dair algımız aynı fenomen üzerinden yükselse de hatta kimi zaman birbirinin yerine kullanılsalar da şeylerin kendisi ile şeylerin varlığına dair bilgimiz eşdeğer olmayabilir; bakılan ile görülenin aynı olmayışına paralel bir durumdur bu. En başta öznelğin kendi damgasını vurduğu bu fenomenolojik bakış metnin dünyasında daha görünür, daha fark edildir; anlatılanın ne kadar kurmaca ne kadar gerçek olduğu, ne kadar yaşandığı ne kadar hayal edildiği sorusu metnin başından sonuna kadar bizi takip eder durur. Bu yönüyle gündelik dilde, politik ve sosyal gerçeklikte dile getirilmesi zor, kolayca inkâr edilebilecek, yadsınabilecek olay ve travmalar edebî metnin kurmaca yanı sayesinde rüya, metafor, sembol gibi araçlarla daha rahat, daha çekincesiz ve daha dolaylı veya daha doğrudan ifade edilebilir. Bu noktada gerçek ile gerçek olmayanın sınırları belirsizleştiği gibi, ikisi birbirinin yerine de rahatça kullanılabilir. Elbette benzer araçsallaştırma sinema, resim gibi diğer sanat dallarında da mümkün ancak edebî metnin diyalog ve monolog ikiliği arasında salınan kelimelerle yoğun teması, resmi göstermekten ziyade hayal gücünü harekete geçirmesi, anlatılanın etki derecesini daha da yoğunlaştırabilir. Görünmeyene, duyulmayana,

dile getirilemeye yönelik kelimelerden oluşan yoğun bir taarruz, temsiliyeti daha çetrefil ve yoğun kılabilir. Gayatri C. Spivak'ın penceresinden bakılırsa, edebiyat bu özelliğiyle madunun sesi olma özelliğine sahiptir; temsiliyet yoluyla, sestem yoksun grup ve bireylere kendi seslerini duyurma imkânı sağlar ("Can the Subaltern Speak?" 66-112; "Resistance that Cannot be Recognized..." 62). Bu hâliyle edebî anlatılar, yaşananla hayal edilen arasındaki salınımın yarattığı güvenli alan sayesinde, susturulmuş, temsiliyetten yoksun bırakılmış tüm kesimlere ses olabilmesiyle sadece "kurgu" sayılabilecek bir dünyaya açılmaz; aynı zamanda yaşamın her alanında görünür veya görünmez ideolojik yıkımların, felaket anlatılarının, işkence ve kıyımların, faili meçhullerin tanıklığına da çok daha insani bir noktadan, çok daha içeriden bakma fırsatı yaratır. Deneyimin anlatılmasının, aktarılmasının imkânsızlığı ile edebiyatın dilsel ve anlatsal düzlemde buna aracılık etmesi ya da etmeye çalışması bu imkânsızlığı hem göstermek hem de daha görünür kılmak adına oldukça önemlidir.

Yunan edebiyatından Yannis Atzaka'sın *Tholos Vithos* (*Denizin Bulanık Dibi*) adlı romanı, Charles Dickens ve Jane Austen'dan günümüz çağdaş edebiyat örneklerine dek çokça karşımıza çıkan yetim romanları türünün alt türü olarak da okunabilecek bir yetimhane anlatısıdır. Roman, deneyimin aktarılmasının zorluğuna/imkânsızlığına, ayrıca madunun sese kavuşmasına bir örnek olarak bu yazı boyunca bireysel ve kolektif göndermeleriyle birlikte incelenecektir. Bu otobiyografik roman birçok farklı şehirde geçse de kitaptaki yetimhanelerin sunulma biçimi, karakterlerin buralarda edindikleri deneyimleri, yaşadıkları ruhsal ve fiziksel dönüşümleri Louis Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramı üzerinden değerlendirmek bu kurumların bireysel ve toplumsal düzlemde olası işlevlerini yakından görmeyi de mümkün kılacaktır. Edebî dünyanın çizdiği sınırlar içerisinde kalarak, başka bir deyişle bu kitabın kendini salt bir anı veya otobiyografi kitabı gibi sunmamasının anlamlı ve de işlevsel olduğunu düşünürsek ideolojik aygıtların yetimhaneler üzerinden nasıl işlediğine bakmak, sadece bu kurumların dışarıdan nasıl bir işleve sahip olduğunu değil, aynı zamanda ona maruz kalan karakterin iç dünyasındaki karşılığını da görmeyi sağlayacaktır. Atzaka'sın bu metni yazıldığı toplumun gerçeklerini yer yer doğrudan, yer yer dolaylı olarak aktarır. Kabaca bakıldığında, eserin 1946-1949 yıllarındaki sağ-sol çatışmasının tavan yaptığı İç Savaş'ın bir meyvesi olarak ortaya çıktığı kolaylıkla görülecektir. *Denizin Bulanık Dibi* detaylı incelendiğinde, karakterin farklı zaman dilimlerinde kaldığı yetimhanelerin devletin veya egemen sınıfın kendi ideolojisini sürdürmek için nasıl bir mekân olarak tasarlanıp tayin edildiği de metnin kendi çerçevesi içerisinde sık sık gündeme gelecektir.

Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak Yetimhaneler

Althusser devletin ideolojik aygıtları (DİA) meselesini açarken, sözü edilen egemen ideolojinin esasında egemen sınıfın ideolojisi olduğunu dile getirir (Althusser 11). Hâliyle, var olan egemenlik mücadelesi yönetici sınıf ile yönetilen sınıf arasında kurulan bir denklem olarak kendini gösterir. Egemen ideoloji sınıf mücadelesi sonucunda ortaya çıktığından sınıf mücadelesinin elinden kurtulabilecek tamamlanmış bir olgu değildir, gelişimi devam etmektedir. Bilimsel açıdan ele alındığıdaysa egemen sınıf kendi maddi, siyasal ve ideolojik koşullarını yeniden, tekrar tekrar üretmek zorundadır, bu da onun kurumlara olan bağımlılığını açıklar (12). DİA'ların işlevi egemen ideolojiyi aşılacaksa, bunun karşısında her zaman bir direnişin

var olacağı hakikatini de imlemeden duramaz Althusser. Bu durumda baskı ön plana çıkarırken, esasında bakış ideolojik aygıtın kendisinden alınıp “problem” olarak tayin edilen—bu çalışmanın çerçevesinden bakılırsa—kimsesiz çocuklara ne olacağı, bunların nasıl kontrol edileceği gibi sorulara çevrilir. Çünkü direnişin kendisi buradadır, bastırılmak istenen, düzen için problemlili alan tam da burada yer almaktadır (14). Yetimhane meselesinde, bu kurumların kendi varoluşlarını yarattıkları düzlemde “mensuplarına” dayattıkları ideolojik egemenliğin aslında edebî anlatıların yazılma ve basılma süreçleriyle nasıl da tersine çevrildiğini ve bir tür direniş alanına dönüştürüldüğünü görmek mümkün. Yetimhane anlatıları biraz da bu direnişi gösterir, uyumsuzlukları ile fanus içerisinde dışarıya açılan bir pencere gibidirler. Bu şekilde yalnızca bu ideolojik aygıtların iç yüzü ifşa edilmez, aynı zamanda direnişi gerçekleştiren, sonunda kurban ya da kahraman ya da her ikisi birden olan karakterlerin hikâyelerine en derinden, en yakından bir tanıklık da sağlanır.

Bu hususta Althusser meseleyi daha da açarken (baskıcı) devlet aygıtı ile devletin siyasal ideolojik aygıtını özenle birbirinden ayırmak gerektiğinin altını çizer. Devlet başkanlığı, hükümet ve yürütme erkinin aracı olan idare, silahlı kuvvetler, mahkemeler ve onlara bağlı diğer düzenekler baskıcı devlet aygıtını oluştururken (16-17, 50); ideolojik aygıtlar ise din, okul, aile, hukuk, siyaset, sendika, haberleşme ve kültür DİA’ları şeklinde sıralanır (50-51). DİA’ların büyük bölümü özel alanda yer alır. Althusser özel alan derken kiliseleri, partileri, sendikaları, aileleri, bazı okulları, gazete ve kültürel kuruluşların çoğunu kasteder. Kamu ve özel ayrımı denilen bir ayrımın esasında burjuva hukukunun geçerli olduğu ve kendi iktidarını uyguladığı alanlarda geçerli bir ayrım olduğunu ifade eden Althusser, devletin kendi için belirlediği alanın bu ayrımın ötesinde olduğunu söyler. Bu hâliyle devlet, ideolojik aygıtlarını her yerde tatbik etme imkânına sahiptir (51). Althusser’in ifadesiyle “devlet[in] alanı ‘hukuk-ötesi’dir: egemen sınıfın devleti olan *devlet* ne kamusal ne de özeldir, tam tersine her türlü kamusal ve özel ayrımının ön-koşuludur” (51). Mesele baskıcı devlet aygıtı ile DİA’ların işleyişi biçimlerine gelince ilkinin şiddeti, ikincisinin ise ideolojiyi kullanarak işlediğini söyler. Elbette bununla beraber tüm devlet aygıtlarının hem şiddet hem de ideolojiyi kullanarak işlediğini de ekleyip bütünüyle baskıya dayanan bir aygıt olmadığını da vurgulamadan edemez. Aynı şekilde salt ideolojik bir aygıt da yoktur (52). Başka bir ifadeyle şiddet ve ideoloji birçok aygıtta çoklukla iç içe geçmiş olabilir. Yetiştirme yurtları, çocuk yuvaları, ıslah evleri, yetimhaneler aslında ideoloji ile şiddetin iç içe geçtiği mekânların en iyi örneklerindedir.

Yetimhanelerin ideolojik bir devlet aygıtı olarak incelenmesi bu yazının amacı dışındadır. Ancak yine de edebiyatın temsil gücü vasıtasıyla ele alınan eser üzerinden ilerlenerek bu kurumların karakterlerin yaşamlarında yarattığı derin boşlukların içine girip çıkılarak sözü edilen ideolojik aygıtın ürettiği fiziksel ve ruhsal şiddet sarmalını ve ideolojinin dolaylı veya doğrudan kendini konumlandırmasını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu yazının sınırları içerisinde kalındığında, yetimhanelerin ideolojik bir aygıt olarak konumlandırılmasının egemen sınıf için sadece bir tehlikeye değil, aynı zamanda ona karşı gerçekleştirilen bir direnişe de işaret ettiği görülecektir.

Yetimhanelerin kuruluş amaçlarının en temelinde hainlerin elinde yetişen, ya da “bizim” olan ama hainlerin eline düşmüş bu çocuklara “ne olacağı”, bunların devlet düzeni açısından risk teşkil edip etmediği ya da yine “bizim” olan ama kötülüğe, suça meyilli çocukların

nasıl ıslah edileceği gibi sorular yer alır. Burada elbette yönetici sınıfın karşısında konumlandırılmış, yönetilmeye "talip" görülen bir sınıf, kimsesiz ve yetimlerden oluşan bir sınıf vardır; bu sınıfın mücadelesi bu kurumlar içerisinde baltalanır ve ele alınan anlatının da ortaya çıktığı gibi yetimhaneler en nihayetinde pasif bir yaşama savrulan karakterlerin var olduğu mekânlara dönüşür. Bu şekilde egemen sınıfın ideolojisi istediği "mücahitleri" yetiştiremeye bile, kendinden kopan, dışarıyla, geçmişle bağları zayıf bireyler yaratarak oluşabilecek tehditleri bertaraf eder. Daha net ifade edersek, her hâliyle yetimhaneler—belki de—normal örgün eğitimden çok daha etkili bir ideolojik aygıt olarak ortaya çıkar. Diğer yandan acaba yetimhane anlatılarıyla devletin ideolojik aygıtları/ideoloji yeniden mi üretilir, yoksa aksine bu ideolojiyi yıkarlar mı soruları da anlamlı hâle gelmektedir.

Aslında bu tür edebî anlatılar egemen ideolojiyi ifşa ederek bir tür direnme hattı oluşturur; bu sayede hem ideolojinin kendini dayattığı dolaylı veya doğrudan şiddeti ve doktrinasyonu gösterir hem de bireyin bu enkaz içerisinde verdiği varoluş mücadelesiyle çoğunlukla bir tür başarı hikâyesi yaratır. Bu hikâye de ideolojinin çöktüğü alana dikkatimizi çeker. Edebî anlatılar, anılar—ki sayısı çok fazla olmasa gerek ya da varsalar bile ana akım edebiyat dünyasında pek revaçta değildirler—olmasaydı sosyal hizmetler alanına yönelik hazırlanmış istatistiklerden yola çıkarak bu aygıtların yarattığı başarı veya enkaz hikâyeleriyle karşılaşacaktık ve detaylar da anlamsız olup dikkat çekmeyecekti. Bireydeki karşılıklarını, ruhsal yaşamda varılan noktaları göremeyip muhtemelen bilemeyecektik. Atzaka'sın anlatıcısında karşımıza çıkan, bazen benin kendine yabancılaşması, bazen anlatıcının birinci ve üçüncü şahıs olarak ikiye bölünmesi, bazen de anlatının aynı düzen içerisinde karışarak iç içe geçmesi şeklinde cereyan eden yabancılaşma ve bölünmeye de anlatı düzeni içerisinde şahit olamayacaktık. Büyük bir olasılıkla bunlara münferit, sevgisiz büyüyen çocukların hikâyeleri deyip geçecektik. Ancak bu tarz anlatılar sayesinde ideolojik aygıtların iç işleyişi ile beraber bu ideolojik aygıtların kurbanlarında yarattığı deformasyonu görme şansımız oluyor.

Öte yandan da şu soru kaçınılmaz olarak kendini sürekli gösterecektir: Bu tarz bir anlatıda insani ton daha fazla öne çıktığı için mi ideolojiler güçsüzleşir? Ya da tek tipleşirmeyi amaçlayan bu ideolojik aygıtların hedefini yerle bir eden şey, bu anlatıların tüm öznellikleriyle kendilerini göstermeleri midir? Atzaka'sın metninden uzaklaşarak başka bir örnek eser üzerinden gidersek Alman Yahudisi yazar Georges-Arthur Goldschmidt'in *Die Absonderung* (Ayrımcılık, 1991) adlı otobiyografik romanında yaşadığı fiziksel ve ruhsal işkenceler karşısında çocuk karakterin kendisini kutsallık halesine bürünmüş bir kurbanı dönüştürmesini, çileci bir aziz gibi hissetmesini bu kurumların dayattığı ideolojik kurbanlık ile buna yönelik direncin çatıştığı bir alan olarak da görebiliriz (Baran). Goldschmidt'in karakterinde olduğu gibi, direnişin kendini gösterdiği bu noktada hayal, fantezi devreye girer, somut duvarlar yıkılır. Görüntüler, sesler kelimelerle ete kemiğe bürünerek tamamıyla öznel bir dünyanın kapıları açılır, ideolojinin içi işlemeyeceği bir alan yaratılır. İdeolojik aygıtın yarattığı tahribatın büyüklüğünü muhtemelen kelimelerin çok anlamlı çerçeveleri sayesinde edebî anlatıların yarattığı bir düzlemde daha yoğun ve güçlü algılayabiliriz. Aksi takdirde oralardan çıkmış, yetişmiş ya da ölüp gitmiş kurban veya kahraman çocukların geride bıraktıkları, yalnızca gazete haberlerinden, televizyon programlarından, istatistiklerden oluşan, detayların, insani yönün görünmediği, sadece sayılarla dolu envanterlerden oluşan "belgeler" olacaktır.

İdeolojik Aygıtın Dünyasında Gerçekleşen Yıkım ve Direniş

Yunan İç Savaşı'nın bıraktığı yıkıcı etkileri bir yetimin üzerinden anlatan Yannis Atzakaş'ın Yunan Devleti Roman Ödülü'nü (2009) de alan *Denizin Bulanık Dibi* adlı otobiyografik romanı sadece toplumsal felaketin sonuçlarını değil, aynı zamanda bir çocuğun ruhunda yaratılmış tahribatın derin izlerini de gösterir.¹ Daha önce birçok öykü ve roman yazmış olan yazarın *Diplomena Ftera* (2007), *Tholos Vithos* (2008) ve *Fos tis Fonias* (2013) adlı üçlemesinin ikinci kitabı olan bu roman, yazarın/anlatıcının sadece yetimhanede geçen yıllarına odaklanır. İlk kitap yetimhane öncesi adada geçen çocukluğunu ele alırken üçüncü kitap da yetimhane sonrası adaya, "ailesine" döndüğü yılları işler. Yetimhane yıllarının merkezde olduğu, iç savaşın çocuklarına adanmış ikinci kitabın konusuna geçmeden, metnin bağlamını daha iyi kavramak adına kitabın yazılmasına neden olan toplumsal, tarihsel olaylara bakmakta yarar var.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1946-1949 yılları arasında, özellikle Yunanistan'ın kuzeyinde bir savaş alanı yaratan komünist partizanlar ile devletin askeri gücü arasında cereyan eden çatışmanın en büyük mağdurları partizanlar ve devlet güçleri arasında bir "güç aracı"na dönüşen çocuklar olur. "Yetimlerin anası" olarak anılan dönemin Yunan kraliçesi Frederika iç savaş esnasında kendisinin kurduğu, başta Atinalı aristokrat ve zengin kadınlardan oluşan ufak bir komiteyle, daha sonra vergilerle desteklenen "Kraliçe Fonu" adlı kampanyasıyla ülke çapında 54 tane *pedopolis* kurar.² İlk 1947 yılında kurulan bu çocuk yuvaları, 1950 yılında önemli bir kısmı lağvedilse de, hedef kitlesi olarak farklı ekonomik, sosyal ve ideolojik arka plana sahip çocukları belirlese de, aileleri partizan olup dağa çıkan veya hapisanelerde siyasi tutuklu olarak kalan çocukları öncelikli hedefi hâline getirir. İç Savaş esnasında partizanlar 20 bin çocuğu Doğu Avrupa'ya "kaçırırken" ya da "çıkartırken" Kraliçe de 18 bin çocuğu zorla veya kendilerinin ya da ailelerinin "rızasıyla" bu çocuk yuvalarına, yetimhanelere yerleştirir (Danforth ve Boeschoten 85-114).

Kitabın yazarı Atzakaş da bu çocuklardan biri olarak *pedopolis*lerde toplam altı yıl geçirmiş ve aradan elli küsur yıl geçtikten sonra bu deneyimini romanlaştırmıştır. Metnin politik, tarihsel ve sosyal bağlamı yazarın niyetini açıklamak için yeterli gibi gözükse de, zengin içeriği, duyguların katman katman ilerleyerek hiçbir zaman sabit olmayışı metnin politik ve tarihsel bağlamından ziyade anlatsal özelliklerinin yarattığı etkiye işaret eder. Zira *pedopolis*ler, yetimhaneler edebî anlatıların çizdiği dünya içerisinde ne tür bir kurum olduklarından ziyade, "oranın sakinleri" tarafından ne şekilde hissedildikleri ve nasıl yaşandıklarıyla ilgilidir; duygular, düşünceler, etkilenmeler, konuşulan ve asla dile getirilemeyenler, tüm bunların hepsi edebiyatın hikâyeleştirme özelliğiyle bakışın ince ince işlenmesine imkân verir. Bu yüzden çok küçük yaşlarda yetimhanelere maruz kalan çocukların dünyasından—artık tecrübe sahibi yetişkin biri de olsa—süzülen bu metinlerin çizdiği yetimhaneler "gerçek yetimhaneler"den daha "gerçek" gibidirler. Bu gerçekliği ruhlarında oluşan tahribatla ve bu tahribata karşı hayatta kalma içgüdüünün neden olduğu direnişle daha yoğun duyumsama imkânına sahibiz.

¹ Romandan yapılan tüm alıntıların çevirisi şahsıma aittir.

² Kelime birebir çocuk şehirleri veya çocuk kentleri olarak çevrilebilir olsa da, *nekropolis* için ölümler şehri demediğimiz gibi *pedopolis* için de "çocuk yuvası" veya "yetimhane"yi kullanmanın daha makul olacağı düşünüm.

Temsilden yoksun, dilsizliğe mahkûm madunun temsiliyetine iyi bir örnek olabilecek yetimhane anlatılarına model teşkil eden, çocuğun deneyimini ve sesini önceleyen bu roman, öznelğin inşa edildiği, çokça vurgulandığı bir metindir. Öznelğin kurulmasında ve vurgulanmasında yazar aynı karakteri anlatı boyunca kimi yerde yetişkin kimi yerde çocuk; metinsel düzlemde yetişkinin anlatısını italik, çocuğununki ise düz biçimli olarak verir. Atzaka bu şekilde metnin anlatıcısı sesini de doğrudan yaşayarak anlatan çocuk ile uzaktan bakıp eleştiren yetişkin olarak ikiye bölerek sağlamlaştırır. Yani anlatıyı doğrudan tek bir anlatıcının gözünden anlatmak yerine çocuksu bakışı vurgulamak adına tecrübeyi anında yaşayan çocuk anlatıcısı birinci tekil, metnini de düz font; yorum yapan, o yıllardan artık çok uzaklarda olan yetişkin anlatıcısı ise üçüncü tekil şahıs, metnini de italik olarak verir. Çocuk anlatıcısı Yannis Arhondis'in yetimhanedeki ilk zamanlarını anlatan şu paragraflar roman anlatıcısının ikiye bölünmesine ve sesin varyantlaşmasına örnek olarak verilebilir:

Kastri'de geçen bir günümü baştan sona, bizi sabah kaldırdıkları ilk andan uykuya teslim olduğumuz son ana kadar anlatmam lazım. Altı yıl boyunca dış dünyadan ve gerçek hayattan kopuk bir şekilde içeride kapalı kaldığım günleri hesaba katarsak, isteyen daha sonra birbirine benzeyen binlerce gün ve geceleri hayal edebilir.

Yannis, yetimhanede geçirdiği o yıllar boyunca tüm hayatının diğer çocuk yuvalarında yaşayanların hayatından en ufak detayına kadar farklılık arz etmeyecek derecede sert, tipik ve ortak olduğunu Çocuğun o vakitler bilemeyeceğini düşündü. Dahası, tüm bu kurumların karanlık yanlarıyla altüst olmuş, sert bir dönemin ürünleri olduğunu hiç bilemezdi. (Atzaka 43-44)

Her ikisinin olaylara bakışı ve "sessizliğe gömülmüş" bu dünyadaki sesleri birbirinden oldukça farklıdır. Birinci tekilin daha duygusal dilinin karşısında üçüncü tekilin daha belgesel dili söz konusudur. Metnin büyük bir kısmını yorum yapmadan, gördüğü, hissettiği, anlayabildiği kadarıyla anlatan "ben" çocuk anlatıcısı arkadaşları arasındaki ilişkiyi, kurumda çalışan kadın yöneticilerin cezalarını ve yakınlıklarını da yine insani, belki de daha doğru bir ifadeyle çocuksu bir çerçeveye yerleştirerek anlatır. Yetişkin anlatıcısı ise, hep eleştirel durarak oraların bir çocuk evi, sevgi yeri olmadığını ima edercesine "çocuk toplama kampları" olduğunu söyler (187). Yazar verdiği bir röportajda anlatıcının bu şekilde ikiye bölünmesine atıfla şöyle der: "O dönemi, okumaların etkisinde biçimlenmiş olarak değil de yaşadığım gibi muhafaza etmek istedim. Böylelikle korkunç deneyimleri anlatmakla beraber ruhumu da kurtarmak istedim" (alıntılayan Pimplis). Atzaka bu şekilde madun çocuğun sesinin duyulmasına ve temsil edilmesine olanak sağlar. Çocuğun sesinin bir yetişkinin ağzından dökülemeyeceği gerçeğine hâkim bir şekilde "hikâyesini" kurmacalaştırarak ama bunun otobiyografi olduğunu da kullandığı resimlerle sürekli göstererek ilerletir hikâyesini. Karakterin ikiye bölünmesiyle beraber travmanın anlatıya dönüştürülmesi, edebîleştirilmesi de yaşanan acıyı katlanılabilir hâle getirir; anlatmayı, "dile getirmeyi" kolaylaştırır. Anlamlandırılmayan, söylenemeyen, kelimelere döküldüğünde, kelimeler sayesinde ete kemiğe büründüğünde yaşanan şey, deneyim daha

görünür olacağı için travma ile özne arasında sağaltıcı bir mesafe de yaratılır. Bu mesafe sayesinde özne kendini travmadan uzaklaştırıp iyileşmeye giden yolun önünü açar. Verdiği röportajdan ve kitabın olası işlevinden yola çıkıldığında Atzaka'sı yazmaya iten içsel sebeplerden biri travmayı aşma, travma ile kendisi arasına mesafe koyma isteğinin olduğunu söyleyebiliriz. Yazı bu hâliyle kendi varoluşunu da içsel gerçeklikle yoğun temas içinde kalarak dayatmış olur.

Romanın ana karakteri annesi vefat eden, babasıysa partizanlarla beraber dağa çıkmış ve yıllardır kayıp olan Yannis Arhondis, ninesi Venetia ile Kuzey Yunanistan'ın Thasos (Taşoz) adasında yaşar. Küçük Yannis'in eğitim görmesi ve "kurtulması" için babaannesi onu Kraliçe'ye vermek "zorunda kalır". 8 yaşından 14 yaşına kadar altı yıl boyunca farklı şehirlerdeki dört çocuk yuvasında, yetimhanede kalır; orada yaşadıklarını, gördüklerini, *pedopolis*lerin içinden bakarak anlatır. Pedopolis çocuk Yannis'in yaşamında, köklerinden koparılmayı simgeleyen "gurbete çıkma", "dünyanın, insanların ve gerçek hayatın dışında", "büyük, güzel bir beyaz bina", "kurum", "yetimhane", "unutulmuş vadedimizde, kendi çocuk cennetimizde" şeklinde geçerken dış dünyadan bahsettiği bir noktada "duvarların dışı" ifadesiyle yetimhanenin nasıl da güçlü bir izolasyon mekânı olduğu vurgulanır (Atzaka 20, 40, 43, 78, 196, 233-44). Tabii burada belirtilmesi gereken bir başka husus da "çocuk şehri" anlamına gelen, yetimliğine vurgu yapmayan ve tek bir binadan çok okul, depo, spor alanı gibi birçok kompleksi barındıran *pedopolis* sözcüğünün karakteri o kadar rahatsız etmemesi ama aksine, karakterin yetimhane sözcüğünden aşırı rahatsız olmasıdır (73).

Üçüncü tekil yetişkin anlatıcı, kayıp ve gizli kalmış altı yılın peşinde "köklerinden koparılmış o çocuğun silinmiş izlerini bulabil[mek], unutulmuş sesini yeniden duyabil[mek]" ister (24, 39-40). Sesin izini takip ederken çocuk karakterin yaşamındaki travmaların faillerine yakından bakma şansımız olur. Çocuğun köyünden koparılmasının birçok sebeplerinden biri dağa çıkan, kaybolan babasıdır; bir diğer sebep de onu evinden uzaklara götürerek dış dünyadan yalıtıp "kaleye kapatan" Kraliçe, yani "Büyük Anne[miz]" dir (38-39, 51, 57). "Annemiz" ibaresi Meryem Ana mitosuna kraliçe üzerinden gönderme yaparak dinî ve millî olanın tek bir bedende toplanmasını mümkün kılar. Kraliçe'nin Meryem Ana mitosuna bağlanarak ulusun "annesi" olarak tasarlanması, kaynağını kolektif bilinçaltından alan, iç savaşın yarattığı derin, kaotik boşluk içerisinde toparlayıcı, besleyici ve koruyucu bir anneye duyulan ihtiyacın dışavurumu olarak da okunabilir (Gürel ve Muter 538-40). Maddi ve manevi açıdan derin bir kaybı ve boşluğu deneyimleyen Yunan halkının bu çaresizlik içerisinde içsel sıcak, şefkatli ve yaşam veren anne figürünü projeksiyon üzerinden Kraliçe'ye aktarması yahut da Kraliçe'nin kendisini bizzat bu role uygun olarak biçimlendirip ulusu "kendi çocukları" olarak tasarlaması mümkündür (Mendel 91-101). Dolayısıyla iç savaş sürecinde ve sonrasında olduğu gibi, Atzaka'nın romanında da Kraliçe çocukları esirgeyen ve kollayan, ruhani, fiziksel, etten ve kemikten oluşan bir güç, bir varlık olarak ortaya çıkar.

Romanda da çokça değinildiği üzere, onları doğuran annelerin kucağından alınan çocuklar büyük harfle "Anne"nin şefkatli dünyasına dâhil edilirler, orada beslenip orada ısınır. Dolayısıyla onlara kendi çocukları gibi bakan Kraliçe, ziyaretinde *pedopolis*in girişine asılan "Hoş Geldiniz Annemiz" yazısı ile "anneliğin" hakiki ve tek temsilcisi olarak kendini dayatır (171-72). Bu sıfatıyla Kraliçe, "besleme", "yepyetim" (46, 73) olan bu kişilere "kimsesizliğini" unutturma vaadi taşısa da kalabalıklardan, toplumdaki kopuk bu izole mekânlar çocukların

yetimliğini ve yabancılığını daha da derinleştirir. Hatta bir gün ninesi Venetia ziyarete geldikten sonra tekrar Taşoz'a geri dönmek üzere yola çıkarken çocuk Yannis ninesinin arkasından şöyle der:

Hâlâ bugün bile, aradan onca yıl geçmesine rağmen, söylemeye utanıyorum, ama onu [ninesini] dolmuşu binerken gördüğümde, üzerimden büyük bir yük kalktığını, rahatladığımı hissetmişim. Belli ki, yıllardır içten içe acı çekmişim. Artık bir ailem yoktu, anne babam yoktu, evim yoktu, köyüm yoktu. Grubumuzun başındaki kadınlar annemizdi, öğretmenlerimiz babalarımızdı, koğuşumuz evimiz, *pedopolisimiz* köyümüz Kali Panagia'ydı [İyi Kalpli Meryemana], bize sıcacık kucaklarını açmıştı.

Kaldığı yer ne köy ne ev ne aile, sadece sefil bir çocuk toplama kampıydı, diye kendi kendine konuştu Yannis. Sadece gerekli olan şeyler vardı, böylelikle kişisel duygular tamamıyla gereksiz hâle geliyordu. Sadece vatani, kraliçeyi, Meryem Ana'yı, İsa'yı sevmeyi öğrenmişlerdi. Diğer insanlara, kendi anne babalarına bile verecekleri bir şeyleri kalmamıştı. (186-87)

Pedopolislerde disiplin, belli bir düzene göre gruplara ayrılmış çocukların başlarında bulunan genç, yetişkin erkek ve kadın grup liderlerinin eliyle sağlanır. Bu disiplin içerisinde gündelik beden temizliği, kitap okuma, sabah duaları, millî marş, geleceğin çevik ve sağlam nesli için düzenlenen jimnastik dersleri, millî içerikli oyun temsilleri, yurtsever şarkılar, Yunan millî tarih dersleri vardır. Bu yoğun etkinlik ve derslerle çocuklar devletin resmî ideolojisiyle uyumlu bir şekilde doğrudan veya dolaylı olarak dinî ve millî propagandaya tabi tutulurlar. Kuralların pekiştirilmesi için cezalar ve emirler kadar takdirler de vardır (43-47, 59, 62-63). Çok yoğun olmasa da dayak ve fiziksel şiddet de eksik değildir (97). Çocuk yuvasının dışına çıkmak, şakalaşmak, küfür, dinî değerlerle alay etmek yasaktır. Ciddi bir denetim uygulanır (108). Çocuk Yannis bu sıkı doktrinasyon dünyasında "gurbet öncesi yaşamını" zihninden atamaz, cevap alamasa bile sürekli ninesine mektup yazmaya devam eder. Tüm bu "yetim", yabancı ve yalıtılmış dünyada çocuklar yine de çocukluklarını sürdürürler; sürekli oyun oynar, uçurtma uçururlar. Gerçek anne ve babalarından koparılmış çocukların bu sevgisiz kalelerde, izole mekânlarda, baş başa kaldıkları kendi duygularıyla baş etme ve bir tür direnme biçimi olarak oyun önemli yer tutar. Sürekli yapıp bozma, kurma, kurcalama, tamir etme işlevleriyle oyun oynamak onlar için mutluluğun bizzat kendisine dönüşür. "Temel yaşama biçimi" (Winicott 71) olarak oyun o kadar yoğun bir eylem hâline gelir ki bir bölümde oynadıkları oyunların uzun uzun detayları bile verilir (Atzakas 58, 126-29).

Küçük Yannis'in kaldığı çocuk yuvalarının adlarına bakarsak kendilerini ideolojik aygıt olarak dayatmaları sadece kuruluş amaçları veya kurucu kişiler üzerinden değil, aynı zamanda devlet/Kraliçe eliyle taşıdıkları sembolik anlam sayesinde de temsil ettikleri dünya daha belirgin bir hâl alır. Birinci *pedopolis* Agios Georgios'un resmî adı Apostolos Pavlos'tur. Aziz isimleri taşıyan bu ilk çocuk yuvası çocuklar tarafından Kastri (Kale) olarak anılır. Kale gibi sağlam duvarlarıyla onları dışarıdan uzak tutan, "koruyan" bir yer gibidir. Burası halk arasında da o şekilde tanınır. İkinci çocuk yuvası yine bir aziz ismi olan "Agios Haralambos"

ya da başışıcısının ismini taşıyan diğer adıyla “Iosifoglio Yetimhanesi” dir. Üçüncüsü “Kali Panagia”, yani İyi Kalpli Meryem Ana, sonuncusu da “Agios Dimitrios” tur. Çocuk anlatıcı bu noktada “bizi koruyacak bu kadar çok havari, aziz ve Meryem Ana ve bizi koruması altına almış olan Kraliçe’nin kendisi varken neyiz eksikti ki” (39) diyerek *pedopolis*lerin taşıdığı dinî, millî ve ideolojik amaca işaret eder. Öte yandan çocuklar başlarında durarak onlara “koruyuculuk” vadeden dinin ve devletin varlığının da farkında olduklarını ima ederler.

Yannis Arhondis’in bir *pedopolisten* başka bir *pedopolise* sürüklenerek geçen yılları, köklerinden koparılmışlığı daha da derinleştirir. Mesela başka bir çocuk yuvasına gittiğinde, bu sefer ilkinde köyünü özlemesine benzer şekilde, artık köyünü değil de önceki *pedopolisi*, yani Kastri’yi özler (29, 77). Yetimhaneler değiştikçe çocukların “vatanları”, “kayıp cennetleri” de sürekli yer değiştirir. Bu cennet gibi yerler, koruma altındaki çocuğun terk edilme, haksızlığa uğramışlık duygusunu engelleyemez, yalnızlık içerisinde “alınmış”, koparılmış olduğunu yoğun hisseden çocuk bir keresinde hıçkırıklar içinde kendi kendine “[s]adece ‘Neden anne? Neden ben? Neden benim başıma geldi?’” demekten kendini alamaz (104). Burada anne derken, ninesi Venetia’yı değil, doğum esnasında ölen annesi Angeliki’yi kasteder. Öz annesini bu şekilde anmasının metinde net bir cevabı yoktur. Fakat muhtemelen eğer annesi ölmeseydi bunlar olmazdı, diye değil de daha çok çocukların acı ve çaresizlik anlarında hep “annelerini aramaları ve anmalarıyla” ilgili bir durum söz konusudur. Ya da sanki öz annenin ilk terki, daha sonraki tüm terk edilmişlikleri başlatan ilk olay olduğundan, annesini anarak bu travmayı bilinçdışı olarak ebedileştiriyor olabilir.

Her hâlükârda terk edilmişlik, unutulmuşluk duyguları aynı zamanda *pedopolis*lerin şehir merkezlerinden uzak, izole yerler olmasının da tetiklediği duygulardır, öyle ki 1952 yılında “karlı dağlar arasında kaybolmuş” yetimleri Noel Baba bile unutmuştur (115). Sadece kendileri değil, sesleri de unutulmuştur; çünkü çocuğun sesi yoktur (136, 157). Çocuk yuvalarının dışarıya kapalı, izole dünyasında yaşamaya alışkın çocuklar dışarıyla ilk temas kurduklarında bocalayacaklardır. Mekânın içinde yaşayanlar üzerindeki etkisi düşünüldüğünde daha derin ve karmaşık olabilir. Gaston Bachelard böylesi bir psikoloji için “sığınak duygusuna sahip bir varlık kendi üstüne kapanır, çekilir, dertop olur, saklanır, gizlenir” derken (124) bir “sığınak” olarak kendini içinde bulduğu yetimhanenin dış dünya ile ilişkisi aynı zamanda Yannis Arhondis’in dış dünyayla ilişkisine de dönüşür. Ayrık, yabancı ve her şeyden izole bu mekânlar çocuk Yannis’in dışarıyla temasında temel benzer duyguları yaratacaktır. Yetimhane içerisinde bakınca, dışarının vadettiği özgürlük, ferahlık, kurtarılmışlık duygusu kendini hiçbir şekilde umut edildiği gibi göstermeyecektir. Çünkü içeride beslenen “kapalı yer korkusu” ile “açık alan korkusu” zamanla birbirinin içine geçecektir (264). Başka türlü söylemek mümkünse, dışarı ile içerisi arasındaki sınır duygusu kaybolacaktır. Hâliyle yetimhanenin duvarlarını geride bırakarak dış dünyayla her temas edişinde çocukların yaşadığı yabancılaşma duygusu zamanla daha da derinleşecektir.

Hatırlıyorum da günlerce, içinde o zamana kadar tanımlayamadığım, ismini koyamadığım yoğun bir tecrit duygusu vardı. Ancak artık anlıyordum, *pedopolisimiz* şehirde yabancı bir yapı, biz de okulda ve sınıfta yabancı kişilerdik; aynı yabancılaşma duygusunu en yakın akrabalarımın yanında da hissetmişim, şimdi kendi yakın arkadaşlarıma da [artık] yabancı olmuşum. (243)

Başka bir sefer, çocuk Yannis, Selanik'te yaşayan amcasını ziyarete gittiği gün babasının onu bırakıp gittiğine, politikaya karıştığına dair yemek masasında olumsuz muhabbetlere şahit olur. Çocuk o güne ve yaşadığı yabancılik duygusuna dair şöyle der:

O gün, o unutulmaz gün, bana çok ağır gelmişti. Gerçek dünyaya dair hiçbir şey bilmediğimi düşündüm, ne o dünyanın sevinçlerine, kederlerine, ne de diline dair; hatta bu [yeni] dünya neredyse tüm ağırlığıyla ve gücüyle üstüme çullanmıştı. Hatırlıyorum da o vakit istediğim tek şey geriye, çabucak bildiğim, kendi dünyama, benim için sakın, güvenilir olan *pedopolis*in o dünyasına dönmektir. (231)

Metinde yetimhaneler, çocuk yuvaları ideolojik bir aygıt olarak o kadar çok güçlü işlenir ki, çocuklar dışarıya çıkıp geçici de olsa bir yerlerde kaldıklarında bir an önce dönmek istedikleri bir yer hâline gelir. Kendilerini orayla özdeşleştirip, önceki yaşamlarına, "asıl" kimliklerine yabancılaşıp sembolik "baba"ya biat eden kişilikler oluştururlar. Zaten kendisine "ihanet etmiş", onu "Kraliçe'ye" teslim etmiş, haksızlığa uğratmış dış dünyadan böyle sert bir kopuş ile beraber *pedopolis*lerin güvenli, disiplinli ve doktriner dünyasından sonra "dış dünya" daha sert, zalim, yabancı ve anlaşılmaz bir yer olarak gösterilir. Dolayısıyla dışarıya kıyasla sert, acımasız ve çoğunlukla "sevgisiz" olan yetimhaneler daha güvenli bir dünyaya dönüşür. Bu noktada devletin ideolojik aygıtı olarak yetimhaneler, ister şiddete başvursun ister başvurmasın her zaman "sevgiyle", minnet borcuyla çocukları ömürleri boyunca kendilerine bağlarlar. Bunun izi Atzakaş'ın metninde de bariz bir şekilde görülmektedir. Yine amcasının evini ziyaret ettiği bir başka gün yetimhaneye döndüğünde küçük Yannis "kendini çok yabancı hisseder", ama bu his uzun sürmez. Sonuçta burası onun "kendi evi[ydi] ve dış dünyadan daha ne kadar uzun süre uzak kalacağımı bir tek Tanrı biliyordu" (252). Dış dünyanın dayattığı, beklenti dolu gerilim içeriği kısa süreliğine yabancılaştırsa da yabancıliğin içeride değil dışarıda yaşadığı tüm metin boyunca sürekli hissettirilen bir gerçeklik olarak dikkat çeker.

Küçük Yannis'in Dünyasından Yetimhanelerin Genel Dünyasına

Yannis Atzakaş'ın *Denizin Bulanık Dibi* romanı başından sonuna dek bir kurum olarak yetimhaneyi, içerisindeki yaşamı etkileri ve sonuçları üzerinden merkeze alarak anlatan otobiyoğrafik bir romandır. Sosyal devlet ilkelerine bağlı kalındığında oldukça işlevsel ve yararlı görünen yetimhanelere dair içeriden bir bakış, tanıklık sunan roman bu kurumların nasıl da bir ideolojik aygıt olarak tasarlandığına dair oldukça yoğun psikodinamik malzemeler taşımaktadır. Yazının başında da ifade edildiği gibi metnin analizinde Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kavramından yola çıkılarak romanda geçen yetimhanelerin ideolojik boyutları detaylı bir şekilde ele alındığı gibi çocuk ve yetişkin Yannis'in maruz kaldığı deneyim ve duygular da terk edilme, izolasyon, yalnızlık, sevgisizlik, oyun ve mekân gibi kavram ve oluşlarla psikolojik açıdan irdelenmiştir.

Yazarın "gerçeği" işleyerek kurguladığı bir çerçevede Althusser'in DİA olarak tarif ettiği bu kurumların sunulma biçimi ve karakterin kimi zaman teslim olan kimi zaman da direnen birine dönüştüğünü "gösteren" hikâyesi, bu dünyanın iç dinamiklerini tüm çıplaklığıyla

açığa çıkarmaktadır. Kitapta direniş daha çok yetişkin karakterin gözünden anlatılan kısımlarda çocuklara verilen eğitimin doktriner yönüne yapılan vurguda ve yazarın bu yılları ifşa etme şeklinde kendini gösterirken çocuğun dünyasındaysa oyunlarla, yalnızlıkla, içe kapanmayla gerçekleşen teslimiyette ve dış dünyada diğer çocuklarla, akrabalarla temasın ardından gelen sorgulamada karşımıza çıkar. Direniş daha spesifik ifade edilirse, tam olarak çocuk Yannis'in nedenini anlayamadığı bir yabancılik içerisinde dünyaya bakarken bir şeylerin ters gittiğinden şüphelenmeye başladığı yerde belirginleşir.

Üçlemenin ikinci kitabı olan bu metninde yetimhaneyi merkeze alarak işleyen yazarın en temel başarısı karakterizasyon üzerinden, edebiyatın kurmaca ile gerçek arasında salınma özelliğini de hesaba katarak anlatılması zor deneyimleri, tanıklıkları aynı anda hem doğrudan hem de dolaylı şekilde ifade edebilmesi olmuştur. Bu şekilde yetimhanelerle ilgili kısa anekdotlar ve sayısal verilerle işlenmiş sosyoloji ve psikoloji kitaplarına nazaran, yetimhane odaklı bir anlatıda yoğun şekilde verilmiş duygularla ve zengin deneyimlerle daha detaylı bir dünyanın kapıları açılmıştır. Güçlü politik ve toplumsal bir arka plana sahip küçük Yannis'in yetimhane deneyimi hikâyenin bireyselliği ile beraber toplumun geniş kesimlerince üstü örtülen bir hakikatin, olgunun da gün yüzüne çıkmasına imkân sağlamıştır. Bu hâliyle kendisinden beklenen suskunluğun üstündeki perdeyi de aralayarak edebîleştirme yöntemiyle direniş alanına daha geniş bir perspektif katmıştır.

Atzakaş'ın yetimhanede büyümüş karakteri, yaşadıklarıyla bir yandan da başka şehirlerde, başka coğrafyalarda, başka yetimhanelerde benzer hikâyelere maruz kalan diğer çocukların deneyimlerine bağlanarak kolektif duygulara işaret eder. Dolayısıyla değişik coğrafyalarda yaşanan başka yetimhane deneyimlerine paralel bir şekilde, toplumsal ve politik arka planlar benzer olmasa da bu çocuklar arasındaki benzerlikler farklılıklara nazaran çok daha belirgin hâle gelir. Çünkü birbirinden farklı ideolojik, politik veya ailevi sebeplere rağmen, bu kurumlarda kalmış ve oraları deneyimlemiş bireylerin hikâyeleri, sevgisizlikleri ve izolasyonları, aynı düzlem içerisinde, benzerliklerinin çokluğuyla daha da anlamlı hâle gelmektedir.

Bu yüzden *Denizin Bulanık Dibi* ve benzeri metinlerin dünyasında yetimhanelerin ideolojik aygıt olarak konumlandırılmasında toplumsal arka plan güçlü bir şekilde var olsa bile, edebî metinlerin ideolojik aygıtı görünür kılan ve boşa çıkaran deneyimleri "bir direniş olarak" dile getirmeleri, insanın varlığına ve geleceğine dair bir tür umut vadetmeleri bu açıdan önemlidir. Tam da bu sebepten dolayı Atzakaş'ın otobiyografik romanında örneğini bulan bu deneyimlerin anlatılması hem büyüleyici hem devrimcidir; bu yüzden anımsamalarla geçmişe gidildiğinde hüznün duygusu verseler de esasında bir başarı, direniş hikâyesidirler. Çünkü bu kişiler yıllar sonra o korkunç travmalardan geçerek bu deneyimleri kâğıda aktarmayı başarmış kişilere dönüşürler; tıpkı küçük Yannis'in Yannis Atzakaş olarak bunu başarması gibi. Bu sayede bir tanıklık metni olarak kurulan bu ve benzeri anlatılar, DİA'ların projesini bir nebze de olsa boşa çıkartıp çökertmişlerdir.

Edebiyatın gücü de burada ortaya çıkar: Edebiyat, araçsallaşmaya elverişli veya manipülasyona uygun olsa bile diğer yandan da bütün araçsallaştırmalara direnen özerk ve devrimci bir yapıya sahiptir. Hâliyle edebiyat malzemesi olarak bu deneyimlerin merkeze alındığı Atzakaş'ın yetimhane anlatısı, Althusser'in de DİA'ların varlık nedenini ifade ederken söylediği gibi, esasında bir direniş alanı olarak var olduğundan bu tarz baskı aygıtları geliştirilmiş-

tir. Belki yazar veyahut anlatıcı olayların geçtiği dönemde çocuktuktu, o zamanlar fiziksel ve ruhsal olarak direniş göstermeye gücü yetmiyordu; ancak edebiyatın "güvenli" dünyasında üretmeye başladığında, kâğıda döktüğü bu deneyimlerin ifşacı karakteri ve bu hâliyle ideolojik aygıt yetimhaneler karşısında direniş alanı yarattığı gerçeği karşısında gözlerimizi kapatmak oldukça zorlaşır. Bu sebepten dolayı yazının bütününde ele alınan bir ideolojik aygıt olarak yetimhanenin "çözülüşü" ve yetim karakter Yannis Arhondis'in yetimhanenin dört duvarı arasında ve sonra dışarıda yaşadığı sıkışmışlık, yalnızlık, sevgisizlik ve izolasyon başka yetimhane anlatılarında da karşımıza çıkabilecek unsurların başında gelir.

Kaynakça

- Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Atzakas, Yannis. *Tholos Vithos*. Atina: Ekdoseis Agra, 2008.
- Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Baran, Suat. "Bir Yahudi Çocuğun 'Yetimlik' Hikâyesi". 13 Ağustos 2020. K24. İnternet. 26 Şubat 2022. <https://t24.com.tr/k24/yazi/bir-yahudi-cocugun-yetimlik-hikayesi,2806>.
- Danforth, Loring M. ve Riki Van Boeschoten. "The Paidopoleis of Queen Frederica." *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 2012. 85-114.
- Gürel, Emel ve Canan Muter. "Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması". *Sosyal Bilimler Dergisi* 7.1 (2007): 537-69.
- Mendel, Gerard. "Annenin Bilinçaltı İmgelerinin Yansıması". *Babaya İsyân: Sosyopsikanalitik Bir Deneme*. Çev. Hüseyin Portakal. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000. 91-101.
- Pimplis, Manolis. "Ehoun vari ischio oi simasies." 28 Aralık 2009. *Ta Nea*. İnternet. 12 Ocak 2020. <https://www.tanea.gr/2009/12/28/lifearts/culture/exoyn-bary-iskio-oi-simaies/>.
- Spivak, Gayatri C. "Can the Subaltern Speak?" *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. Der. Patrick Williams ve Laura Chrisman. New York: Harvester/Wheatsheaf, 1994. 66-112.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. "Resistance that Cannot be Recognized as Such." Söyleşiyi yapan Suzana Milewska. *Conversations with Gayatri Chakravorty Spivak*. Ed. Swapan Chakravorty, Suzana Milewska ve Tani E. Barlow. Londra: Seagull Books, 2006. 57-85.
- Winnicott, D. W. *Oyun ve Gerçeklik*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

●
Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

●
Çeviri

●
İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş

Hippolyte Taine

Çeviri: Günil Özlem Ayaydın Cebe

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-1697-4104

gunilozlem@gmail.com

Taine, Hippolyte. “İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş”. Çev. Günil Özlem Ayaydın Cebe. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2.1 (Yaz 2022): 19-37.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.19>

Geliş Tarihi: 07.04.2022 / Kabul Tarihi: 31.15.2022 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2022

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

İngiliz Edebiyatı Tarihi: Girişⁱ

Hippolyte Taine

Çeviri: Günil Özlem Ayaydın Cebe

Tarihçi, belirli bir zaman boyunca, bir dizi yüzyıl süresince ya da belirli bir halk arasında kendini insan ruhunun içine yerleştirebilir. İnsanın içinde gerçekleşen tüm olayları, dönüşümleri, devrimleri inceleyebilir, tasvir edebilir, söze dökebilir. Çalışmasının nihayetinde, seçmiş olduğu halkın belirlenen zamandaki medeniyet tarihine varmış olacaktır.

Guizot, Civilisation en Europe [Avrupa'da Medeniyet], 25

Tarih, Almanya'da yüz yıldır, Fransa'da altmış yıldır dönüşüm geçirmektedir ve bu da edebiyat çalışmaları sayesinde gerçekleşmektedir.

Edebî eserin, hayal gücünün basit bir oyunu, heyecanlı bir zihnin bireysel kaprisleri değil, onu kuşatan göreneklerin taşıyıcısı ve bir ruh hâlininⁱⁱ işareti olduğu keşfedildi. Edebî anıtlara bakılarak bundan yüzyıllar öncesindeki insanların duyuşⁱⁱⁱ ve düşünüş biçimlerini anlayabileceğimiz sonucuna varıldı. Bunu yapmayı da denedik ve başarılı olduk.

Bu duyuş ve düşünüş biçimleri üzerinde kafa yorduk ve bunların birinci dereceden gerçekler olduğu kanısına vardık. Bunların büyük olaylara bağlı olduklarını; onları açıkladıklarını ya da onlar tarafından açıklandıklarını ve bundan böyle tarihte yer almaları, hem de en yüksek yeri almaları gerektiğini gördük. Bu yeri onlara verdik ve o andan itibaren tarihte her şeyin değiştiğine şahit olduk: amaç, yöntem, araçlar; yasalar ve nedenler hakkında kavrayışımız. Burada ele alacağımız da içinde bulunduğumuz ve sürmesi gerekli olan bu değişimdir.

I

Tarihî belgeler, bireyin yeniden inşa edilerek görünür kılınmasına yardımcı ipuçlarından başka şeyler değildir.

Bir risalenin büyük, sert sayfalarını, bir el yazmasının sararmış varaklarını çevirdiğinizde, kısacası bir şiiri, bir yasa maddesini, bir inanç simgesini gördüğünüzde aklınıza ilk gelen şey nedir? Bu, kendi kendine oluşmuş bir şey değildir. Tıpkı bir fosil kabuğu gibi bir kılıptır, yaşamış ve yok olmuş bir hayvanın taşa işlemiş izi gibi bir damgadır. O kabuğun altında

bir zamanlar bir hayvan bulunduğu gibi o belgenin arkasında da bir insan vardır. Eğer amacınız hayvanı anlamak değilse bir kabuğu neden inceleyesiniz? Aynı biçimde, bir belgeyi de ancak insanı tanımak için incellersiniz. Kabuk da belge de ölü kalıntılardır, yalnızca bütünlüklü ve canlı bir varlığın belirtisi oldukları için değer taşırlar. İşte, ulaşılması, yeniden inşa edilmeye gayret gösterilmesi gereken, bu varlıktır.

Bir belgeyi, o sanki tek başına imiş gibi incelersek hata ederiz. Sıradan bir malumatfüruş gibi davranmış olur, bir kitap kurdu gibi heveslerimize aldanırız. Aslolan, ne mitolojiler ne de dillerdir. Her şeyin temelinde, organlarının ihtiyaçlarına ve ruhlarının özgün biçimine göre sözcükleri ve imgeleri düzenleyen insan vardır. Bir dinî öğreti, tek başına hiçbir anlam ifade etmez; on altıncı yüzyıldan dik başlı ve kararlı bir başpiskopos ya da bir İngiliz şehidi gibi, onu yaratan insanları görmeli. Birey yapıp etmedikçe hiçbir şey var olamaz. Bizim de tanımamız gereken işte bu bireydir. Şiirleri istediğimiz kadar sınıflandıralım ya da öğretilerin kökenlerini, kurumların gelişimini, tarzların dönüşümünü istediğimiz kadar saptayalım, yapa yapa yalnızca zemini hazırlamış oluruz. Gerçek tarih, ancak hayat dolu, etkin; tutkuları, alışkanlıkları olan; sesi ve çehresi, jestleri ve giysileri ile az önce sokakta rastladığımız adam kadar belirgin ve bütünlüklü insanın, tarihçi tarafından zamanın oluşturduğu mesafenin aşılarak aydınlatılmasıyla meydana gelir. Dolayısıyla, bu insanı gözlemlememizi, onu *kendi gözlerimizle görmemizi* engelleyen geniş zaman aralığını, mümkün olduğunca aşmaya çalışmalıdır.

Çağdaş şiirin göz okşayan, saten gibi parlak sayfalarının altında ne vardır? Çağdaş bir şair, sözgelimi Alfred de Musset, Hugo, Lamartine ya da Heine gibi bir adam: eğitimini tamamlamış, seyahatlere çıkmış; takım elbisesi ve eldivenleriyle, toplum içinde kadınların beğenisini toplayan, akşamları elli kere selam verip yirmi kere nükte yapan, sabahları günlük gazetesini okuyan, genellikle bir apartmanın ikinci katında oturan, vakarından dolayı çok da neşelenmeyen; aslında, içinde bulunduğumuz, yoğunluğundan birbirimizi boğazladığımız demokraside, itibarını yitirmiş resmî makamlar tarafından öneminin yüceltilip değerinin abartılmasının yanı sıra olağan duygulanımlarının hassaslığından ötürü kendisinin bir ilah olduğuna inanmayı arzulayan bir adam. Çağdaş *tefekkürlerin* ya da *sonelerin* altında bulacağımız şey, işte budur.

Benzer şekilde, on yedinci yüzyılda yazılmış bir trajedinin arkasında, bir şair, mesela Racine gibi bir şair vardır: görkemli peruğu ve kurdeleli pabuçlarıyla zarif, ölçülü, hoşsohbet bir musahip; kralı gönülden destekleyen samimi bir Hristiyan, "Tanrı'nın lütfu sayesinde, hiçbir mecliste, kralın da İncil'in de huzurunda, yüzü kızarmayan"; prensi eğlendirmekte usta olan, onun için "Amyot'nun *Gaulois'sı*"nı anlaşılır Fransızcaya çeviren; büyüklerine saygıda kusur etmeyen ve onların yanında her zaman "haddini bilen"; süslü ve göstermelik görgü kuralları ortamında, kralın veya kraliçenin huzurunda bir sandalye kapmak için soyağaçlarını parmak hesabı sayan alımlı hanımların ve her sabah erkenden kalkıp göz diktikleri makamın sahibinin ölümünü bekleyen saçları örgülü senyörlerin reveransları, nezaketleri, entrikaları ve kurnazlıkları arasında Marly'de de Versailles'da olduğu gibi hizmete amade ve hürmetkâr. Tıpkı şimdi Balzac'a ve Eugène Lami'nin suluboya resimlerine müracaat edildiği gibi, o dönem için de Saint-Simon'dan ve Pérelle'in gravürlerinden yararlanılmalıdır.

Benzer şekilde, bir Yunan trajedisini okuduğumuzda, öncelikli işimiz Yunanlıları gözümüzde canlandırmak olmalı; yani, pırıl pırıl bir gökyüzünün altında, gymnasiumlarda veya meydanlarda, en asil ve en zarif tabiat manzaralarının içinde yarı çıplak yaşayan; işleri güçleri,

vücutlarını güçlü ve çevik kılmak, sohbet etmek, tartışmak, oy kullanmak, vatansever korsanlıklar yapmak olan; geri kalan zamanlarını ise avare ve mutedil geçiren; evlerinde mobilya yerine üç testi, erzak niyetine bir yağ kavanozu içinde iki ançüez bulunan; uzuvlarını ve kafalarını çalıştırmaya zaman ayırabilenler diye hizmetleri kölelerince görülen; en güzel şehre, en güzel törenlere, en güzel fikirlere ve en güzel erkeklere sahip olmak dışında başka derdi olmayan adamlar. Onlar üzerine yazılmış bir yığın tez ve makaleden ziyade, bir Meleagros ya da Parthenon'dan bir Theseus heykeli, içinde adaların mermerden vücutlar gibi yükseldiği göz alıcı maviliğiyle ipek bir tuniğe benzeyen Akdeniz'in manzarası ve Platon ile Aristophanes'ten seçilmiş yirmi cümle, size çok daha fazla şey öğretecektir.

Yine benzer şekilde, bir Hint Puranasını anlayabilmek için bir aile babasını gözünüzde canlandırmakla işe başlamalısınız: yasa gereği "evladının kucağında bir evlat gördüğünde" baltası ile ibriğini alıp nehir kenarındaki bir muz ağacının altında inzivaya çekilmiş, sessizlik yemini edip oruç tuttuğu günleri arttırmış, dört ateş ortasında ve her canlı varlığı durmadan kavurup yeniden doğuran beşinci ateş olan azametli güneşin altında üryan oturan; haftalar boyunca dikkatini döne döne Brahma'nın önce ayağına, sonra dizine, sonra bacağına, sonra göbeğine, sonra bir başka yerine veren; ta ki bu yoğun meditasyon gayreti nedeniyle sanrılar görmeye, ta ki varlığın tüm biçimleri birbiriyle karışıp, birbirine dönüşüp, dönmekte olan başına doğru salınmaya başlayana dek kıpırtısız, gözleri sabit, nefesini tutmuş bir adam ki, içinde fena bulmaya can attığı Münezzeh ve Evrensel Varlık'ın üzerinde kainatın buhar olup uçtuğunu fark etsin. Bu bakımdan en öğretici ders, bir Hindistan seyahati olacaktır. Bu mümkün değilse seyahatnamelere, coğrafya, botanik ve etnoloji kitaplarına müracaat edilmelidir.

Her halükârda, araştırılan şey aynı olmalıdır. Bir dil, bir yasa, bir öğreti, olsa olsa ancak soyut bir şey olabilir. Bütünlüklü olan şey ise eylem içinde bulunan insandır: yemek yiyen, yürüyen, kavga eden, iş yapan, gözle görülür elle tutulur insan. Kurumlar ve onların işleyişi üzerine, dinler ve onların sistemleri üzerine kuramları bir kenara bırakın; insanları, kendi göğü altında ve toprağı üstünde, tarlalarında, dükkânlarında, işyerlerinde, kendi evlerinde, kendi giysileri, yiyecekleri, kültürleri ile görmeye çalışın, tıpkı İngiltere ya da İtalya'ya gittiğinizde, oradakilerin simalarını ve jestlerini, caddelerini ve meyhanelerini, gezintiye çıkmış kentlilerini ve içki içen işçilerini seyrettiğiniz gibi. En büyük amacımız, artık tecrübe edemeyeceğimiz o zamana ait, kişisel, doğrudan ve somut gözlemlerin yerini mümkün olduğunca doldurmak olmalı. Zira, insanı gerçekten tanıyabilmemizin tek yolu budur. Geçmiş şimdiki zamana taşınmalıyız. Bir şeyi değerlendirebilmek için onun şimdide mevcut olması gerekir, mevcut olmayan nesnelere tecrübesi de olmaz. Kuşkusuz, bu yeniden inşa etme işi her zaman eksik kalacaktır, eksik değerlendirmelerden fazlasına olanak tanımayacaktır ama kendimizi bu işe adanmalıyız; çünkü eksik bilgi, bilginin hiç olmamasından ya da hatalı olmasından iyidir ve geçmişte olup bitenleri yaklaşık da olsa anlamamızın yolu, bizden evvelki insanları yaklaşık da olsa görmekten geçer.

Tarihin ilk adımı işte budur. Geçen yüzyılın sonunda, Avrupa'da hayal gücünün yeniden doğuşunda, Lessing ve Walter Scott'un, onlardan biraz sonra da Fransa'da Chateaubriand, Augustin Thierry, M. Michelet ve diğerlerinin attıkları adımdır bu. Şimdi ise ikinci adıma geçelim.

II

Gözle görülür elle tutulur insan, içteki görünmez insanı incelemek için bir ipucundan başka bir şey değildir.

Bir insana baktığınızda onda ne görürsünüz? Görünmez insanı. Kulağınıza gelen sözler; ellerin, kolların, başın hareketleri; giysiler; her türlü tutum ve davranış, sizin için yalnızca birtakım ibarelerdir. Bunların asıl ifade ettiği şey ise bir ruhtur. Dıştaki insanın altında gizli bir iç insan vardır ve ilki, ikincisinin göstergesinden başka bir şey değildir. Onun evine, eşyasına, kıyafetine bakmak, onlarda insanın alışkanlıklarını, zevklerini bulmaya çalışmaktır; zarafetinin ya da kabalığının, savurganlığının ya da tutumluluğunun, alıklığının ya da ince zekâsının derecesini araştırmaktadır. Onun konuşmasını dinler, sesindeki tonlamalara, tavırlarındaki değişimlere dikkat edersiniz. Bunlar, onun derinliğini, coşkusunu ve neşesini ya da canlılığını ve çekincelerini değerlendirmeye yarar. Onun yazılarını, sanat eserlerini, iktisadi veya siyasi girişimlerini göz önüne alırsınız. Bunlar da onun zekâ, yaratıcılık ve iradesinin kapsamını ve sınırlarını ölçmek, düşüncelerinin nasıl bir düzende, türde ve etkide olduğunu ve ne şekilde akıl yürütüp karar verdiğini keşfetmek içindir. Tüm bu dış veriler, bir merkezde kesişen yollardır ve yalnızca o merkeze varmak için tutulurlar. Orada hakiki insan bulunur, başka deyişle, diğer tüm şeyleri üreten bir yetiler ve sezgiler yumağı.

İşte, yeni bir âleme vardık. Bu, sonsuz bir âlemdir çünkü burada görünen her eylem, toprağın derinliklerine gömülü büyük kayaların yüzeydeki çıkıntıları gibi onu gün ışığına çıkarmaya yarayan muhakemelerden, duygulardan, eski ya da yeni heyecanlardan oluşan sonsuz bir zinciri peşinden sürükler. Toprağın altındaki bu âlem, tarihçinin ikinci hedefi, asıl araştırma konusudur. Tarihçi, eleştirel terbiyesi yeterli olduğu zaman, bir mimari eserin her süslemesinin altındaki, bir resmin her çizgisinin altındaki, bir yazının her cümlesinin altındaki o süslemeye, o çizgiye, o cümleye özgü duyuyu çözebilir. Sanatçı ya da edebiyatçının ruhundaki çalkantılara tanıklık eder. Sözcük seçimi, durakların uzunluğu ya da kısalığı, eğretilmelerin cinsi, dizelerdeki vurgular, muhakemenin gelişimi, bunların hepsi onun için birer göstergedir. Gözleri bir metnin üzerinde gezinirken ruhu ve zihni, süregiden akışı ve metni doğuran durmadan değişen duygu ve kavram zincirlerini takip eder; metnin psikolojisini ortaya çıkarır.

Eğer bu işlemleri gözlemlemek isterseniz günümüz büyük kültürünün kaynağı ve tim-sali olan Goethe'ye bakın: *Iphigenie*'sini yazmadan önce günlerini en mükemmel heykellerin çizimleri ile geçiren ve sonunda, gözleri Antik manzaraların asil formlarıyla dolmuş, zihni Antik yaşamın ahenkli güzelliklerine nüfuz etmiş bir şekilde, Yunan muhayyilesinin alışkanlık ve eğilimlerini kendi içinde o kadar isabetli olarak yeniden üretmiştir ki, Sofokles'in *Antigone*'sine ve Fidias'ın tanrıçalarına neredeyse ikiz bir kız kardeş kazandırmıştır.

Yitik duyuların bu kesin ve kanıtlanmış keşifleri, günümüzde tarihi yenilemiştir. Bunlar geçen yüzyılda neredeyse bütünüyle göz ardı edilmişti. Her ırktan ve her çağdan insan, ister Yunanlı, ister barbar, ister Hindu, ister Rönesans ya da on sekizinci yüzyıl insanı olsun, belli bir soyut anlayışa göre tüm insan cinsini temsil edecek biçimde, aynı kalıba dökülmüş gibi hemen hemen birbirine benzer resmedilmişti. İnsanı genel olarak biliyor ama insanları tanımıyorduk. Ruha nüfuz etmemiştik. Ruhların sonsuz çeşitliliği ve olağanüstü karmaşıklığını görmüyorduk. Bir halkın ve bir dönemin manevi yapısının, bir bitki familyası veya bir

hayvan türünün fiziksel yapısı kadar özel ve belirgin olduğu bilinmiyordu. Bugün tarih, zooloji gibi kendi anatomisini bulmuştur ve ilgilendiğimiz tarih dalı ister filoloji, ister dil bilimi, ister mitoloji olsun, yeni meyveler üretmek için bu bakış açısıyla çalışıyoruz.

Herder, Otfried Müller ve Goethe'den bu yana bu büyük çabayı sürdüren ve durmadan geliştiren yazarlar arasından okurun dikkatini iki tarihe ve iki esere çekelim: biri, Carlyle'in *Cromwell* yorumu ve diğeri, Sainte-Beuve'ün *Port-Royal*'i. Bunlarda okur, kişinin eylemleri ve eserleri altındaki ruhun nasıl bir doğruluk, kesinlik ve derinlikle keşfedebileceğini görecektir. İlkinde, eski bir generalin arkasında, hoyrat bir riyakârlık taşıyan ihtiraslı birisi yerine, melankolik bir muhayyilenin sıkıntılı hayalleriyle eziyet çeken ama içgüdüleri ve yetileri sağlam, sapına kadar İngiliz, iklimi ve ırkı incelememiş herhangi birine yabancı ve anlaşılmaz gelen bir kişi bulacaktır. Bu kişinin çiftliğinden, taburundan general çadırına ve hamisinin tahtına kadar geçirdiği dönüşüm ve gösterdiği gelişimi, vicdan muhasebelerini ve siyasi kararlarını, yüz kadar dağınık mektup ve bir yığın güdük söylevde nasıl takip ediyorsa düşünce ve eylemlerinin işleyişi de öyle görünür hâle gelecek ve bu yüce, kasvetli ruhun içinde bulunduğu sürekli yenilenen ve değişen trajedi, Shakespeare'inkiler gibi, onu seyredenlerin ruhlarına işleyecektir.

İkincisinde, manastır kavgaları ve rahibelerin mukavemetinin arkasında, insan psikolojisinin büyük bir yerleşimini nasıl bulabileceğini, ihtiyatlı bir anlatının tekdüzeliği altına gömülmüş elli kadar karakterin her birinin kendine özgü özellikleri ve sayısız çeşitliliği ile gün ışığına nasıl çıktığını görecektir. Teolojik tezler ve monoton vaazların arkasında, canlı kalplerin vuruşlarını, dinî yaşamın coşku ve bunalımlarını, tabiatın öngörülemez karşılıkları ve inişli çıkışlı kargaşasını, dış dünyanın gizli sızıntılarını, faziletin kesintili zaferlerini fark edecek, eleştirmenin bu terk edilmiş tarlada filizlenmesine yol açtığı tükenmez hasadın en kapsamlı betimleme ve en esnek üslubun bile zar zor toplayabileceği bir çeşitlilik sergilediğini anlayacaktır.

Aynı durum, diğer yerler için de söz konusudur. O esnek, geniş, dönüşüme hazır, insan düşüncesinin en uzak ve en umulmadık durumlarını yeniden üretmeye yatkın dehasıyla Almanya; ahlaki sorunları yakından kavramaya, onları rakamlarla, ağırlıklar ve ölçülerle, coğrafya ve istatistikle, metinlerin ve sağduyunun gücüyle kesinleştirmeye uygun, hesaplı zekâsıyla İngiltere; son olarak, Paris kültürü ve salon alışkanlıklarıyla, kişilikler ve eserler üzerine durmadan yaptığı analizlerle, zafiyeti hemen ifşa eden alaycılığı ve ince ayrımları çözmede ustalığıyla Fransa... Hepsi aynı toprağı sürmüşlerdir ve eğer saban izlerinin arasında faydalı bir mahsulün baş verdiğini görmek istiyorsak tarihin bütün alanlarında toprağı bu derin katmana kadar işlemeye mecbur olduğumuzu şimdi anlamaya başlıyoruz.

Toparlayacak olursak ikinci adım, çağdaş eleştirmene özgü bir eserdir. Bu adımı Sainte-Beuve kadar isabetli ve kapsamlı atan olmamıştır. Bu bakımdan, hepimiz onun öğrencileriyiz. Onun yöntemi günümüzde kitaplardaki, hatta gazetelerdeki her türlü edebî, felsefi ve dinî eleştiriye değiştirmiştir. Evrimi iletirmek istiyorsak onun yönteminden hareket etmeliyiz. Bu evrime daha önce birkaç kez işaret etmiştim. Kanımca, tarihe açılan yeni yol, ondan geçmektedir. Şimdi bu meseleyi daha ayrıntılı ele almayı deneyeceğim.

III

İçsel ve görünmez insanın hâlleri ve eylemlerinin nedenleri, duyuş ve düşünüşün belirli genel biçimlerindedir.

Kişide bir, iki, üç veya daha çok sayıda duyuşu gözlemleyip ayırt ettiğinizde, bu sizin için yeterli olur mu ya da bilginiz size tam görünür mü? Kişinin psikolojisi, bir defter gözlem midir? Elbette değildir ve bu noktada, başka yerlerde olduğu gibi, bulguların derlenmesini nedenlerin araştırılması takip etmelidir. Bulgular ister maddi ister manevi olsun, fark etmez, her zaman artlarında yatan bir neden vardır. Sindirim, kasların hareketi ya da vücut sıcaklığının nasıl nedenleri varsa hırs, cesaret ve dürüstlüğü de nedenleri vardır. Kötülük ve erdem, vitriyol ve şeker gibi birer üründür ve herhangi bir karmaşık veri, bağlı olduğu diğer daha basit verilerin bir araya gelmesiyle oluşur.

O hâlde, fiziksel nitelikler için aranan basit verileri, psikolojik nitelikler için de arayalım ve karşımıza çıkan ilk bulguyu, örneğin bir Protestan kilisesinin dinî müziğini ele alalım: İnananların zihnini bu kasvetli ve tekdüze ezgilere yönelten bir iç neden, sonuçlarından daha büyük bir neden vardır, o da insanın Tanrı'ya borçlu olduğu hakiki ve gözle görülür ibadet kavramıdır. Mabedin mimarisini şekillendiren, heykellerin boynunu büken, resimleri gölgede bırakan, törenlerin süresini kısaltan, cemaati görüşü engelleyen yüksek sıralara hapseden ve süslemelerin, duruşların ve tüm dış görünüşün binlerce ayrıntısını belirleyen bu kavramdır.

O da daha genel bir başka nedenden kaynaklanır: insanın Tanrı karşısında sergilediği her türden ibadet, eylem, eğilim gibi içsel ve dışsal tüm insani tutumlar düşüncesi. Lütuf öğretisini baş tacı eden, din adamlarının önemini azaltan, ayinleri değiştiren, bazı uygulamaları baskılayan ve dini bir disiplin olmaktan çıkarıp bir ahlak anlayışına dönüştüren bu kavramdır.

Bu ikinci kavram da daha genel olan üçüncü bir kavrama bağlıdır: karşısında her ruhun günahkâr, cezalandırılmaya layık olduğu; tetiklediği bir vicdan buhranı sayesinde yarattığı bir kalp temizliği dışında, fazilet ve kurtuluştan aciz kaldığı; ruhların amansız gözleyicisi, adaleti şaşmayan hâkim olan Tanrı'nın kusursuzluğunda ancak rastlanabilecek manevi mükemmellik kavramı. İşte bu, insan yaşamının mutlak hükümdarına görev biçmekten ve tüm ideal modelleri manevi model önünde secde ettirmekten ibaret olan ana kavramdır. Bunda, insanın en derinine inilir; çünkü, bu kavramı açıklayabilmek için ırkın kendisi göz önüne alınmalıdır: sözgelimi, Cermenler ve Kuzey insanları, onların kişilik ve zihin yapıları, daha genel düşünüş ve duyuş biçimleri, onları duyusal hazzın etkisi altına gözü kapalı girmekten alıkoymayan ağır ve mesafeli duygulanımları, zevklerinin yontulmamışlığı, güzel yapıların ve ahenkli biçimlerin doğuşunu sekteye uğratan düzensiz düşünce atakları, dış görünüşü küçümseyişleri, doğruluğa duydukları ihtiyaç, her şey pahasına vicdanı geliştiren soyut ve çıplak düşüncelere bağlılıkları. Bu noktada araştırma bir durağa gelir. Belli bir ilkel^{iv} düzenlenişe, bir çağın ya da bir ırkın tüm duyuşlarına, tüm kavrayışlarına özgü bir niteliğe, zihninin ve kalbinin tüm adımlarından ayrılamaz bir özelliğe varılır.

Bunlar büyük nedenlerdir çünkü bunlar, her an ve her durumda, her yerde ve her zaman etkin, yok edilemez, nihayetinde şaşmaz bir biçimde egemen olan sabit ve evrensel nedenlerdir. Yollarına çıkan arızalar sınırlı ve kısmi olduklarından, onları güçlerinin vurdumduymaz ve kesintisiz tekerrürüne boyun eğdirerek ortadan kaldırırlar. Öyle ki, eşyanın genel yapısı ve olayların ana özellikleri onların eseridir ve dinler, felsefeler, edebiyatlar, sanayiler,

aile ve toplum biçimleri, son tahlilde, onların damgasını taşıyan izlerden başka bir şey değildir.

IV

Düşünüş ve Duyuşun Ana Biçimleri ve Tarihsel Etkileri

Öyleyse insanın duyuş ve düşünüşünde bir sistem vardır ve bu sistemin ana motoru bir ırkın, bir çağın veya bir ülkenin insanlarında ortak olan belirli genel nitelikler, belirli düşünce ve duygu özellikleridir. Tıpkı mineralojide kristallerin, ne kadar çeşitli olursa olsunlar, birkaç basit fiziksel biçimden türediği gibi tarihte de medeniyetler, ne kadar çeşitli olursa olsunlar, birkaç basit manevi biçimden türer. Bazıları ilkel bir geometrik ögeyle, bazıları ise ilkel bir psikolojik ögeyle açıklanır. Bir mineraloji sınıfındaki bileşikler anlamak için önce içlerinden biri yüzeyleri ve açılarıyla genel olarak incelenmeli, onda potansiyel olarak bulunan sayısız biçim değişimi kavranmaya çalışılmalıdır. Benzer şekilde, eğer tüm tarihsel çeşitlilikleri anlamak istiyorsanız, önce iki ya da üç temel yetisiyle genel olarak insan ruhunu inceleyin, onda potansiyel olarak bulunan başlıca biçimleri göreceksiniz. Ne de olsa, bu tür bir ideal tablo, ister geometrik ister psikolojik olsun, çok da karmaşık değildir ve onda kristaller gibi medeniyetlerin de kendilerine çizdikleri sınırlar hemen fark edilir.

İnsanın içinde başlangıçta ne vardır? İmgeler ya da nesnelere *temsilleri*, yani içinde akıp giden, belli bir süre boyunca var olup sonra silikleşen ve ancak bir ağacı ya da bir hayvanı, kısaca duyusal bir varlığı düşündüğünde geri gelenler. Bu, her şeyin maddi özüdür ve bu özün gelişimi, temsillerin meydana getirdikleri açısından spekülasyon ve pratik olmak üzere çift yönlüdür: ya *genel bir kavrayış* ya *etkin bir dönüşüm*. İşte insanın özeti budur. İnsan dediğimiz varlığın çeşitlemeleri de bu sınırlı çember içinde, kimi zaman ilkel özde, kimi zaman da bu çift yönlü ilkel gelişimde doğar. Çeşitlemeler, ögelerde ne kadar küçüklerse toplamda o kadar büyüktürler ve etkenlerdeki en ufak bir değişiklik sonuçlarda muazzam değişimlere neden olur. Temsilin tornadan çıkmış gibi net mi yoksa belirsiz biçimde tanımlandığından karışık mı olduğuna, nesnenin ne kadar sayıda niteliğini taşıdığına, dürtülerle yönetildiğinden şiddetli mi ya da huzurlu bir ortamda sakin mi olduğuna dayanarak insan makinesinin tüm işleyişleri ve düzeni değişir.

Yine benzer şekilde, temsilin ileriki gelişimi çeşitlendikçe tüm beşerî gelişim de çeşitlenir. Eğer yol açtığı genel kavrayış, Çin örneğinde olduğu gibi, kuru ve basit bir işaretler sistemiyse dil, matematiksel bir hâl alır, din ve edebiyat zayıflar; felsefe bir tür etik ve pratik sağduyuya, bilim bir formüller, sınıflandırmalar ve faydacı ezberler derlemesine indirgenir; zihin bütünüyle pozitivist bir yola girer. Tersine, temsilin yol açtığı genel kavrayış, Aryan ırklarında olduğu gibi, şiirsel ve mecazi bir yaratım, canlı bir simgeyse dil, her sözcüğün bir kişilik olduğu ince ayrımlı ve rengârenk bir tür destana dönüşür, edebiyat ve din muhteşem ve tükenmez bir boyut kazanır; metafizik, pozitivist uygulamalara aldırmadan geniş ve incedelikli bir şekilde gelişir; bütün zihin, çaba sarf ederken içine düştüğü dolambaçlı yollar ve kaçınılmaz zafiyeti sayesinde güzel ve yüce olanın çekimine kapılır; böylece asaleti ve ahengiyle, insan türünün şefkat ve coşkusunu kendi etrafında toplamaya muktedir ideal bir model tasarlar. Yine eğer temsilin yol açtığı genel kavrayış şiirsel olmakla birlikte başına buyrukça, insan ona aşamalı bir yükseliş yoluyla değil de hızlı bir içgüdüyle ulaşmışsa, özgün işleyiş düzenli bir gelişme değil de şiddetli bir patlama ise, o zaman, Sami ırklarında olduğu gibi, metafizik

eksiktir; din, Tanrı'yı ancak kral olarak tasavvur edebilir, o da açgözlü ve tek başınadır; bilim oluşamaz; zihin, doğanın hassas düzenini yeniden üretemeyecek kadar katı ve yekpare kalır; edebiyat ancak bir dizi ateşli ve azametli ünlem doğurabilir; dil, muhakeme ve belagatin karmaşıklığını ifade edemez; insan, lirik coşkuya, dizginlenemez tutkuya, bağnaz ve kısıtlanmış eylemlere indirgenir.

En büyük beşerî farklılıkların tohumları, tikel temsil ile evrensel kavrayış arasındaki bu açıklıkta bulunur. Bazı ırklar, örneğin klasik olanlar, düzenli biçimde sınıflandırılan ve git-tikçe genelleyen bir düşünceler ölçeğine göre birinciden ikinciye geçerler. Diğerleri, örneğin Cermenler, aynı geçişi, kararsız ve uzun süren arayışlardan sonra birlik arz etmeyen sıçramalarla gerçekleştirirler. Bazıları, Romalılar ve İngilizler gibi, ilk basamaklarda duraklarlar. Diğerleri, Hindular ve Almanlar gibi, son basamaklara kadar tırmanırlar.

Şimdi, temsilden kavrayışa geçişi değerlendirdikten sonra temsilden dönüşüme geçişe bakarsak orada da aynı önemde ve aynı sırayla temel ayrımlar olduğunu görürüz. Bu ayrımlar, etkilenimin güney iklimlerindeki gibi canlı mı yoksa kuzey iklimlerindeki gibi donuk mu olduğuna; barbarlardaki gibi ilk andan itibaren mi yoksa medeni halklardaki gibi gecikerek mi ortaya çıktığına; büyüme, eşitsizlik, kalıcılık ve birlikteliğe muktedir olup olmadığına bağlıdır. Bütün bir beşerî arzular sistemi, ortak barış ve güvenlik olasılıklarının tümü, emek ve eylem kaynaklarının hepsi, ondan türer.

Aynı şey, diğer ilkel ayrımlar için de geçerlidir; etkileri bir medeniyetin tümünü kapsar ve tıpkı cebir problemlerine benzerler: Kendi dar kapsamları içinde, yasadını oluşturdukları eğriyi peşinen taşırlar. Bu yasa her zaman sonuna kadar yerine getirilemeyebilir, bazen kesintiye uğrar ama böyle durumlarda sorun, yasanın yanlış olması değil, tek başına işleyememiş olmasıdır. Yeni ögeler ortaya çıkıp eski ögelerle karışmıştır; büyük yabancı güçler, ilkel güçlerin önüne çıkmıştır. Irklar, eski Aryan halkları gibi, göç etmiştir ve iklim değiştirmek, bilgi yönetiminin bütünü ve tüm toplumsal düzeni bozmuştur. Halklar, Sakson milleti gibi, fethedilmiştir ve yeni siyasi yapı ona kendisinde bulunmayan alışkanlıkları, becerileri ve eğilimleri dayatmıştır. Ulus, eski Spartalılarda olduğu gibi, istismar edilmiş, tehditkâr mağluplar arasında kendini var etmiştir ve askerî bir tabur gibi yaşama zorunluluğu, tüm manevi ve toplumsal yapıyı benzersiz bir doğrultuya şiddetle yöneltmiştir.

Her hâlükârda, beşerî tarihin işleyişi aynıdır. Hepsinde, zihnin ve ruhun çok genel eğilimlerini içeren ilkel bir kaynakla karşılaşılır. Bunlar ya ırkta doğuştan var olan doğal eğilimlerdir ya da ırkın maruz kaldığı bazı koşullar neticesinde sonradan kazanılmış ve üretilmiştir. Bu büyük, hazır kaynaklar etkilerini yavaş yavaş gösterirler, yani aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra milleti yeni bir dinî, edebî, toplumsal ve ekonomik duruma getirebilirler. Bu yeni durum, kaynakların tazelenmiş güçleriyle birleşerek bazen iyi, bazen kötü, bazen yavaşça, bazen hızlıca ve benzeri olabilen başka bir durum üretir. Öyle ki, her münferit medeniyetin toplam devinimi, içinde işlediği koşulları her an değiştirerek eserini çeşitlendiren kalıcı bir gücün yarattığı sonuç olarak düşünülebilir.

V Üç İlkel Güç

Irk

Bu temel manevi durumun oluşmasına üç farklı kaynak katkıda bulunur: ırk, ortam ve an. Irk denen şey, insanın kendisiyle birlikte gün yüzüne çıkardığı ve genellikle mizacı ile vücut yapısında belirgin farklılıkların eşlik ettiği doğuştan gelen ve kalıtsal eğilimlerdir. Halktan halka değişirler. Sığırların ve atların cinsleri olduğu gibi, insanın da doğal olarak cinsleri vardır: Bazıları cesur ve zekidir, bazıları ürkek ve dar kafalıdır. Bazıları üstün kavrayış ve yaratımlara muktedirdir, diğerleri ise basit düşünce ve icatların ötesine geçemez. Bazıları belirli işleri yapmaya özellikle yatkındır ve belirli içgüdüleri diğerlerinden daha keskindir; yetenekli köpek ırklarında görüldüğü gibi bazıları hızlı koşar, bazıları iyi dövüşür; bazıları avlanmaya, bazıları ise ev ya da sürü bekçiliğine uygundur.

Burada belirgin bir güç vardır, bu o kadar belirgindir ki diğer iki gücün onda yarattığı muazzam sapsmalara rağmen, hâlâ fark edilebilir düzeydedir. Nitekim Ganj'dan Hebridlere kadar yayılmış olan, tüm iklimlerde yaşayan, medeniyetin tüm aşamalarına dağılmış, otuz yüzyıldır devrimlerle dönüşmüş bulunan eski Aryan halkı gibi ırkların dilleri, inançları, edebiyat ve felsefeleri, bugün hâlâ bütün kolları birbirine bağlayan kan ve ruh ortaklığını yansıtır. Birbirinden ne kadar farklılaşmış olsalar da, akrabalıkları yok edilemez. Yabanilik, kültür ve aşılama, gök ve toprak ayrımları, iyi ya da kötü arızalar boş yere çabalamıştır. Özgün biçimin ana nitelikleri hayatta kalmıştır ve zamanın üzerlerine vurduğu ikincil damgaların altında ilkel damganın bir iki temel çizgisi hâlâ görünür durumdadır.

Bu olağanüstü kararlılıkta şaşılacak bir şey yoktur. Mesafenin enginliği, türlerin kökenini¹ yalnızca şaibeli bir ışık altında ve yarım yamalak seçmemize izin verse de tarihsel olaylar, ilkel niteliklerin neredeyse sarsılmaz sağlamlığını açıklamak için tarih öncesi olaylara yeterince ışık tutmuştur. Çağımızdan on beş, yirmi, otuz yüzyıl önce, bir Aryan'da, bir Mısırlıda, bir Çinlide bu niteliklerle karşılaştığımız zaman, onların çok daha fazla sayıda yüzyılın, belki de binlerce yüzyılın eserini temsil ettiklerini anlayabiliyoruz.

Çünkü bir hayvan dünyaya gelir gelmez bulunduğu ortama uyum sağlamak zorundadır; havaya, gıdaya, sıcaklığa bağlı olarak farklı şekilde nefes alır, kendini farklı şekillerde yeniler; bunlardan farklı şekillerde etkilenir. Farklı bir iklim ve durum, farklı ihtiyaçları beraberinde getirir, dolayısıyla farklı bir eylemler düzeni doğurur. Bu da farklı alışkanlıklar düzenine ve nihayet farklı yetenek ve içgüdülerden oluşan bir düzene yol açar.

İçinde bulunduğu koşullara uyum sağlamaya zorlanan insan, bunlara denk düşen bir mizaç ve kişilik oluşturur. Dış etkiler, daha sık tekrarlar yoluyla içine işleyip daha eski bir kalıtım yoluyla soyuna aktarıldığından insanın kişiliği, mizacı gibi, daha da istikrarlı bir kazanımdır. Öyle ki, bir halkın kişiliğini her zaman onun önceki tüm eylemlerinin ve duyularının bir özeti olarak, yani sonsuz olmayan², ölçülebilir bir nicelik, bir kütle biçiminde düşünebiliriz çünkü doğadaki her şey sınırlıdır ama birbiriyle orantılı değildir ve arttırılması hemen hemen imkânsızdır. Neredeyse sonsuz bir geçmişin her dakikası onu ağırlaştırmaya katkıda

¹ Darwin, *Türlerin Kökeni*; Prosper Lucas, *De l'hérédité* [Kalıtım Üzerine]

² Spinoza, *Ethica*, Bölüm 4, "Aksiyom."

bulunmuştur ve bu nedenle, dengeyi sağlayabilmek için diğer kefeye daha çok sayıda eylemler ve duyular eklenmesi gerekir.

Tarihî olayları doğuran ana yetilerin ilk ve en zengin kaynağı budur ve hemen fark edilir ki, güçlü olmasının nedeni, cılız bir kaynak değil, bir çeşit göl, yüzyıllar boyunca içinde başka kaynaklardan gelen suların biriktiği derin bir havza olmasıdır.

Ortam

Bir ırkın iç yapısı bu şekilde tanımlandıktan sonra içinde yaşadığı ortamın da göz önüne alınması gerekir. Zira insan dünyada tek başına değildir; doğa ile sarmalanmış ve diğer insanlarla çevrelenmiştir. İlkel ve kalıcı katın üzerine ikincil ve arızı katlar yayılır ve fiziksel ya da toplumsal koşullar bu verili doğal katı bozar ya da tamamlar.

Bazen iklim de etkisini gösterir. Her ne kadar Aryan halklarının ortak anavatanlarından nihai yerleşim yerlerine kadar olan tarihlerini ancak belli belirsiz takip edebilmek de bir yanda Cermen ırkları ile diğer yanda Latin ve Helen ırkları arasında kendini gösteren derin farkın büyük ölçüde yerleştikleri yerlerin farklılıklarından kaynaklandığını görebiliriz. İlki, soğuk ve nemli ülkelerde, bataklık ormanların sınırlarında ya da vahşi bir okyanusun kıyılarında, hüznü ya da şiddetli duygulara hapsolmuş, sarhoşluğa ve ağır yiyeceklere meyilli, savaştan ve etobur bir yaşama yönelmiştir. İkinciler ise tam tersine, en güzel manzaraların ortasında, denizciliğe ve ticarete uygun göz kamaştırıcı ve güler yüzlü bir denizin kıyısında, midenin ağır ihtiyaçlarından azade; başından beri toplumsallaşmaya, siyasi örgütlenmeye yatkın; konuşma sanatını, estetik haz yeteneğini, bilimlerini, edebiyatı ve sanatları keşfetmeye ve geliştirmeye yarayan duyuş ve yetilere yönelmişlerdir.

Bazen de iki İtalyan medeniyetinde olduğu gibi siyasi koşullar rol oynar. İlki, mağlupları ithal edip eğiterek iki düşman topluluğu karşı karşıya getiren ve sistematik savaş dışında hiçbir çıkış yolu bulamayan silahlı aristokrasinin ve sığındığı kentin ilkel durumundan ötürü bütünüyle eyleme, fetihlere, yönetim ve yaşamaya yönelmiştir. İkincisi, dinî liderinin kozmopolit konumu ve komşu ulusların askerî müdahaleleri yüzünden, birlikten ve büyük siyasi hırslardan uzak kalarak, zarif ve uyumlu dehasının eğilimine uygun biçimde, bütünüyle haz ve güzellik kültürü çizgisinde ilerlemiştir.

Nihayet bazen de, on sekiz yüzyıl önce Hristiyanlığın ve yirmi beş yüzyıl önce Budizmin ortaya çıkışındaki gibi, toplumsal durumlar iz bırakır. Akdeniz çevresinde, Hindistan'a benzer biçimde, Aryan fetihleri ve örgütlenmesinin ağır etkileri, dayanılmaz bir baskıya, bireyin ezilmesine, içinden çıkılmaz bir umutsuzluğa, dünyevi olanın lanetlenmesine, aşkınlığın ve hayalciliğin gelişmesine yol açmış, böylece içinde bulunduğu sefalet zindanında insanın kalbi yumuşayarak özveri, hayırseverlik, sevgi, nezaket, alçakgönüllülük, kardeşlik gibi kavramlar, kimi yerde evrensel hiçlik, kimi yerde Tanrı'nın Babalığı düşüncesi altında ortaya çıkmıştır.

Meseleye, bir ırkta yerleşik olan düzenleyici içgüdüleri ve yetileri açısından, kısacası bugün düşündüğü ve eylemde bulunduğu zihniyet çerçevesinde yaklaşırsa, çoğu zaman, bir insan kümesinin tümünü, tek tek ve kuşaklar boyunca durmadan biçimlendirerek etkileyenin bu uzun süreli durumlar, kuşatıcı koşullar, ısrarlı ve devasa baskılar olduğunu keşfederiz: İspanya'da Müslümanlara karşı sekiz yüzyıllık bir haclı seferi ki Mağribîlerin sınır dışı edilmesi, Yahudilerin yağmalanması, engizisyonun kurulması, Katolik savaşları nedenleriyle

iyice uzamış ve ulusun bitkin düşmesine yol açmıştır. İngiltere’de insanı aynı anda dik ve hürmetkâr, bağımsız ve itaatkâr kılan, yasanın otoritesi altında birlik olarak mücadele etmeye alıştıran sekiz yüzyıllık bir siyaset kurumu vardır. Fransa’da önce uysal barbarlara dayatılan, sonra evrensel yıkımda hasara uğrayıp ulus içgüdüsünün gizli komplosu altında kendini reforme eden, soylu krallar eliyle gelişen ve devrimlere maruz kalan hanedanlar altında bir tür eşitlikçi, merkezî, idari cumhuriyetle sona eren bir Latin teşkilatı bulunur.

Bu durum, koşul ve baskılar, ilkel insana biçim veren gözlemlenebilir nedenlerden etkili olanlarıdır. Bireyler için eğitim, meslek, geçim, mesken ne anlama gelirse, uluslar için de bunlar o anlama gelir. Kapsamları çok geniş görünür çünkü insan doğasını biçimlendiren ve sayelerinde dışarının içeriye etki ettiği dış güçlerin tümünü içerirler.

An

Nedenlerin üçüncü bir aşaması daha vardır çünkü iç ve dış güçler hem ayrı ayrı hem de bir arada işleyerek bir eser meydana getirirler ve bu eserin kendisi, ardından gelenlerin üretilmesine katkıda bulunur. Kalıcı dürtü ile verili ortamın yanı sıra kazanılan bir hız da söz konusudur. Ulusal kişilik ve çevresel koşullar, boş bir levhada değil, hâlihazırda damgalanmış bir levhada işlerler. Levhanın seçildiği ana göre damgası farklılaşır ve bu da toplam etkinin farklı olması için yeterlidir.

Sözgelimi bir edebiyatın veya sanatın iki farklı anını dikkate alalım: Fransız trajedisinden Corneille ve Voltaire, Yunan tiyatrosundan Eshilos ve Evripidis, Latin şiirinden Lucretius ve Claudius Claudianus, İtalyan resminden Vinci ve Guido. Aslında bu iki uç noktanın her birinde genel kavrayış değişmemiştir; temsil ya da resmedilen insan tipi ikisinde de aynıdır; nazmın kalıbı, dramanın yapısı, bedeninin biçimi devamlıdır. Ancak farkların arasında bir fark vardır ki o da sanatçıların birinin halef diğerinin selef olmasıdır: İlkinin bir modeli yoktur, ikincininse vardır. İlki nesnelere ile yüz yüze iken ikincisi nesnelere ilkinin aracılığı ile görür. Böylece sanatın birçok büyük yönü kaybolurken ayrıntıları mükemmelleştirilir, izlenimin sadeliği ve ihtişamı azalırken biçimin cazibesi ve inceliği artar. Kısacası, ilk eser ikincisini belirlemiş olur.

Bu süreç, bir bitkide nasılsa bir halkta da öyledir: Aynı sıcaklıkta ve aynı toprakta aynı özsu, birbirini izleyen çeşitli gelişim aşamalarında tomurcuklar, çiçekler, meyveler, tohumlar gibi birbirinden farklı oluşumlar üretir. Her oluşum, bir önceki tarafından koşullandırılır ve onun ölümünden doğar.

Şimdi, artık, yakın geçmiş gibi kısa dönemlere değil de Orta Çağ ya da son klasik çağımız gibi bir ya da birkaç yüzyıllık büyük gelişmelere bakarsanız, sonucun aynı olduğunu göreceksiniz. O sürede egemen bir kavrayış hüküm sürmüştür. İki yüz yıl boyunca, beş yüz yıl boyunca insanlar, Orta Çağ’da şövalye ile keşiş, klasik dönemimizde saray adamı ile hatip gibi, kendilerini belirli bir ideal insan modeli ile ifade etmiştir. Bu yaratıcı ve evrensel model, eylem ve düşüncenin tüm alanlarında kendini gösterdikten ve istemsizce sistemleşmiş eserleriyle dünyayı kapladıktan sonra zayıflamış, ardından ölmüş ve o anda, eşit düzeyde egemenliğe ve aynı şekilde çoklu yaratımlara doğru yönelen yeni bir düşünce baş göstermiştir. Burada, ikincinin kısmen birinciye bağlı olduğuna, etkisini ulusal dehanın etkileri ve çevresel koşullarla birleştirilerek yeninin yönünü ve doğrultusunu belirleyen birinci olduğuna dikkat edin.

Büyük tarihsel akışlar, bu yasaya göre biçimlenir. Tıpkı, Rönesans denilen kendiliğinden gelişen yaratımlar dönemi ya da Klasik Çağ denilen retorik sınıflandırmalar dönemi ya da İskenderiye ve Hristiyanlık devri denilen mistik sentezler zinciri ya da Almanya, Hint ve Yunan'ın kökenlerinde karşılaşılan mitolojik serpilmeler dizisi gibi, bir zihniyetin ya da ana fikrin uzun saltanatını kastediyorum.

Tarihin Nasıl Psikolojik Mekaniğin Bir Meselesi Olduğu, Hangi Sınırlar içinde Öngörülebildiği

Her yerde olduğu gibi burada da mesele, mekanikten başka bir şey değildir: Toplam etki, tamamen onu üreten kuvvetlerin büyüklüğü ve yönü ile belirlenen bir bileşiktir.

Manevi meseleleri maddi meselelerden ayıran tek fark, birincisinde yönlerin ve büyüklüklerin ikincisindeki gibi değerlendirilmeye veya belirlenmeye müsait olmamasıdır. Bir ihtiyaç ya da yeti, basınç ya da ağırlık gibi bir nicelik ise de onlar gibi ölçülemez. Onları kesin ya da yaklaşık bir formüle bağlayamayız. Onlarla ilgili ancak sözel izlenimlere sahip olabilir ve sözel çıkarımlar yapabiliriz. Kendilerini gösterdikleri ve ölçeğin neresine yerleştirileceklerini yaklaşık olarak işaret eden belirgin olguları kaydedip onlara atıf yapmaktan başka elimizden bir şey gelmez.

Ne var ki, manevi bilimlerin değerlendirme araçları maddi bilimlerinkiyle aynı olmasa da mesele, her ikisinde de aynıdır ve aynı şekilde kuvvetlerden, yönlerden ve büyüklüklerden oluşur. Dolayısıyla, nihai etkinin her ikisinde de aynı kurala göre meydana geldiği söylenebilir. Temel güçlerin büyük ya da küçük olmasına göre, etki de büyük ya da küçüktür. Irk, ortam ve anın belirgin etkilerinin birbirine katkıda bulunmak için mi yoksa birbirlerini geçersiz kılmak için mi bir araya geldiğine bağlı olarak, aşağı yukarı aynı mantıkla şekillenir. Bir halkın ömründeki nedeni yokmuş gibi görünen düzensiz olgular, örneğin uzun iktidarsızlık dönemleri ve başarılı atılımlar, böyle izah edilir. Bunların kaynakları, iç uyum ya da çatışmalardır.

On yedinci yüzyılda Fransızların doğuştan getirdiği sohbeta ve sosyalleşmeye yatkın kişilik özelliği, salon görgüsü ve hitabete dayalı tahliller dönemi ile kesiştiğinde ya da on dokuzuncu yüzyılda Almanların esnek ve derin dehası, felsefi sentezler ve çok kültürlü eleştiri çağı ile karşılaştığında uyum oluşmuştur. On yedinci yüzyılda İngilizlerin soğuk ve yaban dehası, yeni görgü kurallarını beceriksizce benimsemeye çalıştığında ya da on altıncı yüzyılda Fransızların duru ve düzyazıya yatkın zekâsı boş yere canlı bir şiir üretmeye giriştiğinde ise çatışma ortaya çıkmıştır. Yaratıcı güçlerin gizli uyumu, XIV. Louis ve Bossuet döneminde tam bir kibarlık ve düzenli, soylu bir edebiyat; Hegel ve Goethe'de muhteşem metafiziği ve engin eleştirel anlayışı üretmiştir. Yaratıcı güçlerin gizli çatışması ise Dryden ve Wycherley'de skandal komedisi ile kendini gösteren kısır bir tiyatroya, son tahlilde eksik bir edebiyata; Ronsard ve La Pleiade'da Yunan'dan niteliksiz aşırımlara, el yordamıyla yapılan girişimlere, sahteciliğe, yarım kalmış önemsiz güzelliklere neden olmuştur.

Yüzyılların akışının bizi sürüklediği bilinmeyen yaratımların tamamen üç ilkel güç tarafından harekete geçirilip düzenlendiğini kesin olarak onaylayabiliriz. Eğer bu güçler ölçülebilse ve sayısal olarak ifade edilebilseydi, onlardan, gelecek uygarlıkların özelliklerini bir formülden çıkarır gibi çıkarabilirdik. Değerlendirmelerimizin görünürdeki kabalığına ve ölçümlerimizin temel yanlışlığına rağmen, bugün, genel yazgımız hakkında bir fikir edinmek isti-

yorsak öngörülerimizi dayandırmamız gereken yer, bu güçlerin incelenmesidir. Çünkü bunları bir arada andığımızda etkin güçlerin tamamını hesaba katmış oluruz. Irkı, ortamı ve anı göz önüne aldığımızda, yani içte bulunan kaynağı, dışarıdan gelen baskıyı ve zaten kazanılmış olan hızı düşündüğümüzde, hareketin yalnızca gerçek nedenlerini değil bütün olası nedenlerini de tüketmiş oluruz.

VI

İlkel Bir Nedenin Etkilerinin Nasıl Dağıldığı, Ögelerin Ortaklığı, Grupların Oluşumu, Karşılıklı Bağımlılıklar Yasası, Orantılı Etkiler Yasası

Geriye, bir ulusa ya da yüzyıla nüfuz eden bu nedenlerin etkilerini nasıl dağıttığını araştırmak kalıyor. Yüksek bir yerden kaynayan su, yükseltiye göre nasıl kat kat dökülerek en sonunda yerin en alt katmanına ulaşırsa ırk, an ve ortamın bir halkta meydana getirdiği zihniyet ya da ruh hâli, devamlı bir inişle onun medeniyetini oluşturan çeşitli olgu zincirleri üzerine farklı oranlarda yayılır.³ Bir ülkenin coğrafi haritası suların ayrıldığı yerden başlanarak çizilirse, bu ortak noktanın altında beslenme bölgelerinin beş veya altı ana havzaya, ardından bunların her birinin birkaç ikincil havzaya ayrıldığını ve binlerce yüzey farkıyla tüm ülke bu ağın dallarına dâhil olana kadar böyle devam ettiği görülür. Benzer şekilde, eğer beşerî bir medeniyetin oluş ve duyularının psikolojik haritası çıkarılırsa önce belirgin olarak ayrılmış beş ya da altı alan bulunur: din, sanat, felsefe, devlet, aile ve sanayi. Ardından, bu alanların her birinde doğal bölümlere, her bölümün içinde de daha küçük bölgelere ulaşılır, ta ki her gün içimizde ve çevremizde gözlemlediğimiz hayatın sayısız ayrıntısına varana kadar. Şimdi, bu çeşitli olgu grupları incelenir ve birbirleriyle karşılaştırırsa öncelikle bunların parçalardan oluştuğu ve hepsinde ortak parçalar bulunduğu fark edilir.

İlk olarak insan zekâsının üç ana eserini ele alalım: din, sanat ve felsefe. Felsefe, doğaya dair bir kavrayışın ve onun ilkel nedenlerinin soyutlamalar ve formüller biçiminde ifade edilmesi değil midir? Bir dinin ya da sanatın temelinde de hemen hemen kesinleşmiş simgeler ve temsillerle ifade edilen, aradaki farkın ilkinde varlıklarına inanma ikincisinde inanmama olduğu, aynı doğa kavrayışı ve aynı ilkel nedenler bulunmaz mı?

Hint'te, İskandinavya'da, İran'da, Roma'da, Yunan'da zihnin bu büyük yaratımlarından bazılarını gözden geçiren okur, hepsinde sanatın duyularla algılanabilir kılınmış bir tür felsefe, dinin doğru kabul edilmiş bir tür şiir, felsefenin arındırılmış ve saf düşünceye indirgenmiş bir tür sanat ve din olduğunu görecektir. Dolayısıyla, bu üç alanın her birinin merkezinde ortak bir dünya kavrayışı ve ilkesi vardır. Bunların birbirinden farklı olmasının nedeni, her birinin ortak öğeyle farklı bir öge aracılığıyla birleşmesidir. Birinde soyutlama gücü, diğerinde somutlaştırma ve inanma yetisi, sonuncusunda inanmadan somutlaştırma yeteneği bulunur.

Şimdi de insan ilişkilerinin iki temel eserini ele alalım: aile ve devlet. Devleti devlet yapan, çok sayıda insanı bir önderin otoritesi altında bir araya getiren itaat duygusundan

³ Bu eşgüdümlü etki ölçeği için bk. Renan, *Langues sémitiques* [Semitik Diller], bölüm 1; Mommsen, *Comparaison des civilisations grecque et romaine* [Yunan ve Roma Uygarlıklarının Karşılaştırılması], bölüm 1, cilt 1, 3. baskı; Tocqueville, *Conséquences de la démocratie en Amérique*, cilt 3. [Ç. N.: Tocqueville'in tam olarak bu başlıkta bir kitabı yoktur. *Amerika'da Demokrasi* adlı kitabının çeşitli alt başlıklarının kastedildiği anlaşılmaktadır.]

başka nedir? Bir aileyi aile yapan şey de bir eşi ve çocukları bir koca ve babanın yönetimi altında birleştiren itaat duygusu değil midir? Aile doğal, ilkel ve sınırlandırılmış bir devlettir; devlet de yapay, ikincil ve genişletilmiş bir ailedir. Küçük toplulukta, büyüğünde olduğu gibi üyelerin sayısı, kökeni ve koşullarından kaynaklanan ayrımların altında, onları bir araya getiren ve birleştirenin aynı temel düşünce yapısı olduğu gözlemlenebilir.

Şimdi, bu ortak ögenin ortam, an ve ırktan belli nitelikler aldığını varsayalım, *içine girdiği grupların hepsinin orantılı olarak değişeceği* açıktır. İtaat duygusu yalnızca korkuya dayanıyorsa,⁴ Doğulu devletlerin çoğunda olduğu gibi, despotizmin gaddarlığıyla, bol bol çile ve işkenceyle, tebaanın sömürüsüyle, boyunduruk altına alınmış törelerle, mülkiyet konusunda güvencesizlikle, üretimin yoksullaşmasıyla, kadınların köleliği ve harem alışkanlıklarıyla karşılaşılır. Eğer itaat duygusu, disiplin, onur ve toplumsallaşmaya dayanıyorsa, Fransa'da olduğu gibi, kusursuz bir askerî örgütlenme, iyi bir idari hiyerarşi, ani ve düzensiz vatansever çıkışlarla birlikte eksik bir kamusalılık, devrimci sabırsızlığının yanı sıra çabuk uysallaşan bir tebaa, yiğit erkeklerin direnişine karşılık saray mensuplarının dalkavukluğu, sohbet ve ahbablığın sevimli çekiciliğinin yanında ev ve aileden bıkkınlık, yasanın gerekli kısıtlaması altında eşlerin eşitliğine rağmen uyumsuz bir evlilik görülür. Son olarak, itaat duygusunun kökeninde boyun eğme içgüdüleri ve görev düşüncesi varsa, Cermen uluslarında olduğu gibi, sağlam temeller üzerine inşa edilmiş mutlu ve güvenli bir ev yaşamına karşılık geç gelişmiş ve eksik bir toplumsal yaşam, yerleşik rütbelere karşı doğuştan gelen saygı duygusu, geçmişe batıl bir bağlılık, toplumsal eşitsizliklerin korunması ve hukuka karşı doğal ve alışlagelmiş bir hürmet bulunur.

Aynı şekilde, ırklarda genel düşüncelere yatkınlık farklılaştıkça din, sanat ve felsefe de farklılaşır. Eğer insan, en geniş evrensel kavramlara doğuştan yatkınsa ve aynı zamanda heyecanlı bir örgütlenmenin yarattığı gergin duyarlılık nedeniyle bunları bulanıklaştırmaya eğilimliyse, Hindistan'da olduğu gibi, muazzam dinî yaratımların şaşırtıcı bolluğu, uçsuz bucaksız ve açık seçik destanların muhteşem serpilmesi, hepsi birbirine sıkı sıkıya bağlanmış ve ortak bir öze iç içe geçmiş, incelikli ve yaratıcı felsefelerden oluşan öyle tuhaf bir düğüm ile karşılaşırız ki bunların boyutları, renkleri ve düzensizliklerine bakarak aynı iklimin ve aynı zihniyetin ürünleri olduğunu hemen fark ederiz. Tersine, insan doğuştan temkinli ve dengeliyse ve kavramların biçimlerini daha iyi tanımlamak için onların kapsamını isteyerek sınırlandırır, Yunan'da olduğu gibi, sanatçılardan, hikâye anlatıcılarından ve nesnelere kısa sürede ayrılarak neredeyse en baştan somut kişilere dönüşüveren belirgin tanrılardan oluşan bir teoloji; kader kavramının belirsizliğinde zar zor korunmaya çalışılan, neredeyse silinmiş bir evrensel birlik duygusu; görkemli ve sistematik olmaktan ziyade daralmış ve yoğunlaşmış, yüksek metafizikle sınırlanmış⁵ ama mantık, bilgililik ve ahlak açısından kıyaslanamaz bir felsefe; netliği, doğallığı, ölçüsü, doğruluğu ve güzelliği ile gördüğümüz her şeyden üstün bir şiir ve sanat göreceğiz. Son olarak insan, dar kavrayışlara indirgenmiş ve her türlü düşünsel incelikten yoksun bırakılmışsa, aynı zamanda da uygulamaya dönük uğraşılara gömülmüş ve

⁴ Montesquieu, "Üç Yönetim Şeklinin Prensipleri Üzerine," *Kanunların Ruhu Üzerine*.

⁵ İskenderiye felsefesi ancak Doğu ile temas sayesinde doğmuştur. Aristoteles'in metafizik görüşleri yalıtılmıştır; ayrıca, bunlar, Platon'un kiler gibi yalnızca soyut çıkarımlardır. Bunlara karşılık Plotinus, Proklos, Schelling ve Hegel'deki sistematik etkinliği veya Brahmanist ve Budist düşüncelerin takdire şayan cüretkârlığını değerlendirebiliriz.

katılmışsa, Roma'da olduğu gibi, tarıma, üremeye ve aileye dair en küçük ayrıntıların çetellesini tutmaya elverişli, basit, anlamsız adlardan ibaret ilkel tanrılarla; evlilik ve çiftçiliğe dayalı gelişmiş görgü kurallarıyla; dolayısıyla, boş veya ödünç alınmış bir mitoloji, felsefe ve şiirle karşılaşılır.

Her yerde olduğu gibi burada da *karşılıklı bağımlılıklar yasası*⁶ yürürlüktedir. Medeniyet bedene benzer bir oluşumdur ve parçaları, organik bir beden parçaları gibi birbirine bağlıdır. Nasıl ki bir hayvanın içgüdüleri, dişleri, uzuvları, iskelet yapısı, kas sistemi birbirine bağlı ise, nasıl ki bunlardan birindeki değişiklik diğerlerinin her birinde buna denk bir değişikliği gerektirirse ve nasıl ki becerikli bir doğa bilimci, birkaç parçadan yola çıkarak, akıl yürütme yoluyla, tüm bedeni yeniden oluşturabilirse, aynı şekilde bir medeniyette din, felsefe, aile biçimi, edebiyat ve sanatlar, herhangi bir yerel değişimin genel bir değişime yol açtığı bir sistem oluşturur. Öyle ki, deneyimli bir tarihçi, bunun sınırlı bir bölümünü inceleyerek geri kalanının niteliklerini öngörür ve yarı yarıya tahmin eder.

Bu bağımlılıkta hiçbir şey belirsiz değildir. Canlı bir bedeni düzenleyen şey, önce onun belli bir ilkel tür özelliği sergileme eğilimi, ardından yaşamak ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli organlara sahip olabilmek amacıyla kendi içinde bir uyum sağlama zorunluluğudur. Bir medeniyeti düzenleyen şey, her büyük beşerî yaratımda, çevredeki diğer yaratımlarda da bulunan üretici bir ögenin varlığıdır; yani etkili ve önemli bir yeti, bir eğilim, bir yatkinlik ki, kendisine özgü bir niteliğe sahip olduğundan, katıldığı tüm süreçlere bu özelliği taşır ve çeşitlemelerine göre, oluşumunda iş birliği yaptığı tüm eserlerin değişmesine neden olur.

VII

Grup Oluşturma Yasası, Örnekler ve Belirtiler

Gelinen noktada, beşerî dönüşümlerin ana özelliklerine değinebilir ve artık olayları değil de olay sınıflarını, şu dini ya da bu edebiyatı değil de din ve edebiyat gruplarını yöneten genel yasaları aramaya başlayabiliriz.

Örneğin, bir dinin, inancın eşlik ettiği metafizik bir şiir olduğu kabul edilsin. Ayrıca, inancın, şiirsel yetinin ve metafizik yetinin alışılmadık bir güçle, hep beraber baş gösterdiği belirli anlar, belirli ırklar ve belirli ortamlar olduğu da fark edilsin. Hristiyanlığın ve Budizmin muazzam sentezlerin meydana geldiği çağlarda ve Cévennes tepelerini oluşturan baskılara benzer acıların arasında filizlendiği göz önünde bulundursun. Öte yandan, ilkel dinlerin insan aklının uyanışında, insanın hayal gücünün en zengin gelişme döneminde, en güzel masumiyet ve en büyük teslimiyet zamanlarında doğduğu hesaba katılsın. Bir de, Müslümanlığın şiirsel düzyazının ve ulusal birlik anlayışının kendini göstermesiyle, bilimden yoksun bir halk arasında, zihnin ani bir gelişimi sırasında ortaya çıktığı düşünölsün. Bunlardan hareketle, bir dinin doğuşu, gerilemesi, kendini yeniden düzenlemesi ve dönüştürmesinin, üç üretici içgüdü'nün koşullar tarafından ne kadar adil ve ne derece etkili bir şekilde pekiştirilip düzenlendiğine bağlı olduğu sonucuna varılabilir. O zaman, dinin neden Hindistan'da, en yaratıcı, en felsefi, en yüce zihinler arasında kendine yer bulduğu; neden Orta Çağ'da, baskıcı bir toplumda, yeni diller ve edebiyatlar arasında bu kadar garip ve muazzam bir şekilde serpildiği;

⁶ Bu yasayı, başka yerlerde de, özellikle *Essais de critique et d'histoire*'ın [Eleştiri ve Tarihe dair Denemeler] ön sözünde açıklamaya çalıştım.

neden on altıncı yüzyılda, evrensel yeniden doğuş anında ve Cermen ırklarının uyanışı sırasında yeni bir nitelikle ve kahramanca bir coşkuyla kendini gösterdiği; neden Amerika'nın hoyrat demokrasisinde ve Rusya'nın bürokratik despotizmi altında acayip mezhepler biçiminde katlanarak çoğaldığı ve nihayet neden bugün Avrupa'da, ırk ve medeniyet ayrımlarına bağlı olarak bu kadar çeşitli boyutlarda ve özelliklerde yaygınlaştığı anlaşılabilir.

Aynı şey, beşerî üretimin her türünde; edebiyatta, müzikte, görsel sanatlarda, felsefe, bilimlerde, devlette, sanayide ve diğer hepsinde geçerlidir. Her birinin doğrudan nedeni, ya manevi bir yatkınlık veya manevi yatkınlıkların oluşturduğu iş birliğidir. Bu neden ortaya çıktığında üretim de ortaya çıkar; neden ortadan kalkarsa o da ortadan kalkar; nedenin seyrekliği ya da yoğunluğu, üretimin kendi seyrekliğini ya da yoğunluğunu belirler. Fiziksel bir olgu için onun içinde bulunduğu koşul neyse, çiyin ortam sıcaklığının düşmesine, genişlemenin sıcaklığın artmasına bağlı olması gibi, üretim de nedene öyle bağlıdır. Manevi dünyada da fiziksel dünyada olduğu gibi, birbirine sıkı sıkıya zincirlenmiş çiftler vardır ve bunlar, birinde evrensel açıdan ne kadar yaygınlsa diğerinde de o kadar yaygındır. Bu çiftlerden birinde, birinci terimi üreten, değiştiren ya da baskılayan her şey, karşılığında ikinciye de üretir, değiştirir ya da baskılar. Ortam sıcaklığının düşmesini sağlayan her şey, çiyin oluşmasına neden olur. Şiirsel görüşlerle aynı anda inancı geliştiren her şey, dini doğurur. Şimdiye kadar hep böyle olmuştur, bundan sonra da böyle olacaktır.

Bu yaygın belirtilerden birinin yeterli ve gerekli koşulunun ne olduğunu bildiğimiz anda, zihnimiz geçmişe olduğu kadar geleceğe de nüfuz eder. Onun hangi koşullar altında yeniden ortaya çıkacağını güvenle belirleyebilir, gidişatının birçok kısmını cüretkârlığa düşmeden kestirebilir ve ilerideki gelişiminin bazı özelliklerini ihtiyatla çizebiliriz.

VIII

Genel Mesele ve Tarihin Geleceği, Psikolojik Yöntem, Edebiyatın Değeri, Bu Kitabın Yazılmasındaki Amaç

Tarih bugün bu noktaya varmıştır, daha doğrusu varmak üzeredir, bu araştırmanın eşliğindedir. Şimdi, ortaya çıkan soru şudur: Bir edebiyat, bir felsefe, bir toplum, bir sanat ya da sanat grubu söz konusu olduğunda, onu üreten manevi durum nedir? Irk, an ve ortamın bu manevi durumu üretmeye en elverişli koşulları nelerdir?

Bu oluşumların da, onların dallarının her biri için de ayrı bir manevi durum vardır. Genel olarak sanat için de; mimari, resim, heykel, müzik, şiir gibi sanatın her dalı için de bir manevi durum vardır. Her birinin insan psikolojisi denilen geniş tarlada özel bir tohumu vardır. Her birinin kendi yasası vardır ve bu yasa sayesinde, diğer dallar kısırlaşırken o, tek başına ve gelişigüzel yükselmiş gibi görünür, tıpkı on yedinci yüzyılda Flamanlarda ve Hollanda'da resim, on altıncı yüzyılda İngiltere'de şiir, on sekizinci yüzyılda Almanya'da müzik gibi. O anda ve o ülkelerde koşullar, sanatın tek bir dalı için elverişli hâle gelmiş, diğer dallar verimsiz kalmış, çoraklıkta yalnızca bir dal tomurcuklanmıştır.

Bugünkü tarihin araştırması gereken şey, beşerî yeşermenin bu kurallarınıdır. İncelenmesi gereken, her özel oluşumun bu kendine özgü psikolojisidir. Bugün resmetmeye çalışmamız gereken şey, bu özel koşulların tamamlanmış bir tablosudur. Bundan daha nazik ve daha çetin bir iş yoktur. Montesquieu bunu denemiştir ama onun zamanında tarih, başarmasına

imkân verecek kadar gelişmemiştir. Hiç kimsenin hangi yoldan gidilmesi gerektiği hakkında en ufak bir fikri yoktu. Bugün bile yönümüzü zar zor seçebiliyoruz.

Nasıl ki astronomi temelde mekaniğin, fizyoloji kimyanın meselesidir, tarih de temelde *psikolojik bir mesele*dir. Sanatçıyı, mümini, müzisyeni, ressamı, göçebeyi, toplumdaki insanı biçimlendiren şey, izlenimler ve iç işlemlerden oluşmuş belirli bir sistemdir. Her birinde bağıntılar farklı, şiddet farklı, düşünce ve duyguların etkileşimi farklıdır. Her birinin bazı bas-kın eğilimleri ve bazı başat özellikleri ile kendi manevi tarihi ve kendine özgü bir yapısı vardır. Bunların her birini açıklamak için ayrıntılı çözümlenmelere dayalı ayrı birer bölüm yazmak gerekir ki, bugün ancak bunun bir taslağını gerçekleştirebiliyoruz.

Yalnız bir kişi, benzersiz bir eğitim ve kafa yapısıyla bu işi üstelenmiştir, o da Stendhal'dır ama bugün bile okurların çoğunluğu onun kitaplarını çelişkili ve çapraşık bulur. Onun yeteneği ve düşünceleri, çağına göre erkendir. Takdire şayan öngörülleri, yeri geldiğinde sarf ettiği derin sözler, işaret ettiklerinin ve mantığının şaşırtıcı doğruluğu anlaşılammıştır. Konuşkan ve feleğin çemberinden geçmiş insan kisvesi altında en karmaşık iç düzenekleri açıkladığı, ana kaynaklara parmak bastığı, duyguların anlatımına bilimsel süreçleri, sayısal-laştırma, ayrıştırma ve çıkarım yapma sanatlarını getirdiği, ilk olarak temel nedenleri yani milliyetleri, iklimleri ve mizaçları belirlediği; kısacası, sınıflandırmalar yaparak ve güçlerin ağırlığını tartarak duygulara gerektiği gibi, yani tam bir doğa bilimci ve hekim gibi yaklaştığı fark edilememiştir. Tüm bunlardan ötürü, yavan ve eksantrik olmakla yargılanmış ve yalnızlığa mahkûm edilmiştir. O da romanlarını, seyahatlerini, notlarını yazmaya bel bağlamış ve bir avuç okura ulaşmıştır. Yine de tarif etmeye çalıştığım yolu açmaya en uygun denemeler, bugün hâlâ onun kitaplarında bulunur. Hiç kimse bize gözlerimizi iyice açıp bakmayı, önce çevremizdeki insanlara ve şimdiki hayata, sonra eski ve sahil belgelere bakmayı, sayfaların siyah beyazının ötesindekileri okumayı, eski bir izlenimin altındaki, bir metnin karalamaları altındaki kati duyusu, düşüncelerin hareketini, onların yazıldığı zihin durumunu görmeyi ondan daha iyi öğretmedi.

Stendhal'ın eserlerinde, Sainte-Beuve'de ve Alman eleştirmenlerde okur, edebî bir belgeden elde edilebilecek tüm yararları görecektir. Bu belge eğer zenginse ve eğer onu nasıl yorumlayacağımızı biliyorsak onda bir ruhun, çoğu zaman bir yüzyılın ve bazen de bir ırkın psikolojisini buluruz. Bu bakımdan büyük bir şiir, güzel bir roman, üstün bir kişinin itirafları, birçok tarihçiden de bir yığın tarih metninden de daha öğreticidir. Cellini'nin hatıratı, Aziz Paul'un mektupları, Luther'in sofraya nutukları veya Aristofanes'in komedileri üzerine elli ciltlik inceleme, yüz ciltlik diplomatik eser yazardım.

İşte, edebî eserlerin önemi burada yatar. Edebî eserler güzel oldukları için öğreticilerdir. Onların yararı, kusursuzlukları oranında artar ve eğer belge değeri taşıyorlarsa anıtsal oldukları içindir. Bir kitap duyuları ne kadar görünür kılsa o kadar edebîleşir; çünkü edebiyatın asıl görevi, duyuları kaydetmektir. Bir kitap önemli duyulara ne kadar yer verirse edebiyatta o kadar üst sıralarda yer alır; çünkü bir yazar, bir ulusun ve bir yüzyılın tüm varoluş biçimini temsil ederek bütün bir ulusun ve bütün bir yüzyılın beğenisini toplar. Bu nedenle, geçmiş kuşakların duyularını gözlerimizin önüne seren belgeler söz konusu olduğunda bunu tartışmasız en iyi yapan, edebî metinler ve özellikle büyük edebî metinlerdir.

Edebî metinler, hekimlerin bir vücuttaki en derin ve en hassas değişiklikleri ayrıştırıp ölçtüğü, olağanüstü duyarlılığa sahip, hayranlık uyandıran aygıtlara benzerler. Anayasalar,

dinler, bu konuda onların yanına bile yaklaşamaz. Yasa maddeleri ve ilmihâller zihni ancak ana hatlarıyla ve inceliksiz olarak resmeder. Siyasetin ve inancın canlı olduğu belgeler ise kürsüden ve minberden yapılan etkileyici konuşmalar, anılar, samimi itiraflar, yani edebiyata ait olan şeylerdir. Öyle ki, bunlarda, kendisinin yanında diğerlerinin de barındırdığı bütün iyi ve faydalı şeyler bulunur. Bu nedenle, manevi tarihi oluşturmanın ve olayların bağlı olduğu psikolojik yasaların bilgisine doğru ilerlemenin yolu, esas olarak edebiyat çalışmalarından geçmektedir.

Burada bir edebiyatın tarihini yazmaya ve bu yolla bir halkın psikolojisini araştırmaya girişiyorum. Konu bakımından yaptığım seçim nedensiz değildir. Büyük ve eksiksiz bir edebiyata sahip bir halk bulmak gerekiyordu ve bu, az görülen bir şeydir. Ömürleri boyunca gerçekten düşünmüş ve gerçekten yazmış çok az ulus vardır. Eskiler arasında Latin edebiyatı, başlangıçta boştur, sonrasında ise ya ödünç almıştır ya taklit etmiştir. Yeniler arasında Alman edebiyatı iki yüzyıldır neredeyse ıssızdır⁷; İtalyan ve İspanyol edebiyatları, on altıncı yüzyılın ortasında son bulmuştur. Yalnızca Antik Yunan ile modern Fransız ve İngiliz edebiyatları, etkileyici büyük anıtların eksiksiz bir zincirini barındırır.

İngiltere'yi seçtim çünkü hâlâ canlı ve doğrudan gözleme elverişli olduğundan, elimizde kırıntılarından başka bir şey kalmamış, yıkık bir medeniyetten daha iyi incelenebilir ve farklı olduğundan, bir Fransız'a Fransa'dan daha belirgin nitelikler sunabilir. Ayrıca bu medeniyetin özel bir yanı vardır: Kendiliğinden gelişmesine ek olarak tüm fetihlerin en sonuncusunu ve en etkisizini yaşadığından, zorunlu bir sapma içermesi ve içinden çıktığı üç belirlenmişliğin, yani ırkın, iklimin ve Norman istilasının kusursuz bir kesinlikle edebî anıtlarda gözlemlenebilir olmasıdır. O kadar ki, onun tarihinde beşerî dönüşümlerin en güçlü iki motoru, yani doğa ve baskı araştırılabilir ve bunlar, bir dizi özgün ve bütünlüklü anıtta, belirsizlik ya da boşluk olmaksızın incelenebilir. Burada, bu ilkel kaynakları tanımlamaya, onların kademeli etkilerini göstermeye, büyük siyasi, dinî ve edebî eserleri nasıl gün ışığına çıkardıklarını açıklamaya ve barbar Sakson'u bugün gördüğümüz İngiliz'e dönüştüren iç düzeneğin ayrıntılarına inmeye çalıştım.

---

⁷ 1550'den 1750'ye kadar.

Çevirmen Notları

- ⁱ Bu makale, tam adı Hippolyte Adolphe Taine (1828-1893) olan yazarın 1863'te üç cilt olarak yayımladığı *İngiliz Edebiyatı Tarihi* başlıklı kitabının ilk cildinde yer alan giriş bölümünün özgün baskıdan ve dilden yapılmış çevirisidir. (Taine, H. "Introduction." *Histoire de la littérature anglaise*. 3 cilt. Cilt 1. Paris: Librairie de L. Hachette et Cie, 1863. III-XLVIII.) Bölüm, Taine'in "ırk, ortam, an" üçlü kuramı olarak bilinen görüşlerini derinlemesine açıkladığı metindir. Çeviride yazarın diline ve üslubuna birebir sadık kalınmak hedeflenseydi, on dokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başı Osmanlı aydınlarının dili, üslubu ve sözcük seçimi taklit edilebilirdi. Böyle bir tercih, okurların metni anlayabilmesi için sözlüklere sıklıkla başvurmasını ve âdeta ikinci bir çeviriyi gerektireceğinden ve kaynak metin yaratıcı ve edebî niteliklerden çok, bilgilendirici ve açıklayıcı özellikler taşıdığından, günümüz Türkçesi esas alınarak çevrilmiştir. Özgün baskıda, alt bölümlerin ilk paragraflarına bitişik biçimde sağ ya da sol sayfa boşluğuna yerleştirilmiş olan ve bölümün içeriğine dair bilgi veren cümleler ve cümle parçaları, çeviride alt başlığa dönüştürülmüştür. Yazarın noktalı virgüllerle birbirine bağladığı ve çoğu zaman bir sayfayı aşan cümleleri, uygun yerlerde noktayla kısaltılmış; aynı şekilde, sayfalar boyu sürebilen paragrafları, düşünce bütünlüğü gözetilerek daha kısa paragraflara bölünmüştür. Yazarın dipnotlarda gösterdiği kaynaklar, Türkçeye çevrildikleri başlıklarıyla verilmiş; çevrilmemiş olanların Türkçe karşılıkları köşeli ayraç içinde yazılmıştır. Bazı anahtar kavramlar hakkında, yazarın terimlerini ve sözcük seçimini aydınlatmak amacıyla notlar da eklenmiştir.
- ⁱⁱ Burada "état d'esprit". Taine, birbiriyle ilişki çok sayıda anlamı bulunan ve eş anlamlı olabilen *esprit* ve *âme* sözcüklerini kullanmakta ama bunları terimleştirmemektedir. Benzer şekilde, ruh kavramına akıl, düşünce, zihin, zekâ, anlayış, mizaç, yönelim ve benzeri gibi, dinî olmaktan çok, insanın maddi ya da somut olmayan, manevi ya da soyut yönü anlamını yüklemiş görünmektedir. *Âme* sözcüğü metin boyunca "ruh" olarak çevrilmiş, daha sık kullanılmış olan *esprit* ise bağlamına göre "ruh" ya da "zihin" olarak aktarılmıştır.
- ⁱⁱⁱ Yazar, duygu ile ilişkilendirilebilecek birbirinden farklı sözcükleri terimleştirmeden kullanmaktadır: *sentiment*, *émotion*, *sensation*. Daha seyrek olmakla birlikte, *cœur* (kalp) sözcüğünü de mecazi olarak tercih etmektedir. Bunların içinde en sık kullandığı *sentiment* sözcüğünün duygu dışında "sezgi", "algı", "izlenim", "kanı", "düşünce" gibi, duygu anlamıyla çeliştiği düşünülebilecek karşılıkları da bulunmaktadır. Bu nedenle, bu anlamları daha iyi taşıdığı düşünülen "duyuş" sözcüğü çeviride daha sık olarak yeğlenmiştir.
- ^{iv} Burada "primitive" (primitif), başka yerde "primordial(e)". Taine, aralarında ufak bir anlam ayrımı bulunan bu iki sözcüğü eş anlamlı kullanıyor gibi görünmektedir. Türkçe karşılık olarak ikisi için de "ilkel" sözcüğü yeğlenmiştir. Sözcük, "geri kalmış, eğitimsiz, görgüsüz" gibi mecazi anlamlarından ziyade, "ana, temel, asli" gibi çağrışımlarıyla beraber "başlangıçta bulunan, zaman bakımından en eski olan" anlamlarıyla kavramalıdır.

●

Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

Kitap Tanıtımı

●

Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü

Gülcan Aydoğan

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-1394-1753

aydogangulcan@gmail.com

Aydoğan, Gülcan. "Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü".

Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi 2.1 (Yaz 2022): 38-43.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.20>

Geliş Tarihi: 22.03.2021 / Kabul Tarihi: 26.04.2022 / Yayınlanma Tarihi: 30.06.2022

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Okura Biçilen Roller: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü

Gülcan Aydoğan

Gündoğdu, Atiye Gülfer. *Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Okur merkezli kuramların ortaya çıkışına kadar edebî metin, genellikle yazarının niyeti ekseninde yorumlanmaktaydı. Okura düşen görev de metni sadece bu niyet doğrultusunda okumaktı. Eleştirmenler, zamanla, edebî metnin anlamlandırılması sürecinde âdeta yok sayılan okurun rolünü sorgulamaya başladılar. Okurun edebî metinle ilişkisine odaklanan çeşitli teorilerin ortaya çıkışıyla okura metni üretme rolü biçildi. Bununla birlikte, bu rolün, metni susturmak pahasına sınırsız bir yorumlama şekline dönüşme riski de bulunmaktaydı. Atiye Gülfer Gündoğdu, *Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü* adlı çalışmasında, tam da bu meseleleri, yani okur ile edebî metin arasındaki karmaşık ve çetrefilli ilişkiyi tartışıyor. Hece Yayınları tarafından basılmış ve inceleme-araştırma dalında “2021 Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü”ne layık görülmüş olan çalışmada, sözlü kültürden basılı kültüre değişim ve dönüşüm gösteren edebî metin ile okur ilişkisine yer veriliyor. Doktora tezine dayanan kitabında Gündoğdu, başlangıçtan bugüne kadarki sürece açıklık getirmesi ve okur merkezli kuramların savdukları düşünceleri değerlendirmesiyle araştırmacılara yol gösteriyor.

Yazının Önünde'nin “Ön Söz” kısmında, edebî metinlerin yorumlanması ya da anlamlandırılması görevinin okura verilmesi meselesine yirminci yüzyıldaki teorik tartışmalarla dikkat çekilerek okurun edebî metin karşısında zaman içindeki değişen rolü ve konumunun irdeleneceği belirtilir. Bir başka deyişle, okurun “dinleme alışkanlığı”ndan “okuma alışkanlıkları”na doğru geçmesindeki sürece açıklık getirileceği söylenir. Okurun edebî metinle karşılaşmasında metnin konumunun da tartışılacağı ifade edilir. Gündoğdu, okurun edebî metin karşısındaki rolünün Türk edebiyatındaki değişim sürecine de çalışmasında değineceğini belirterek bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'nin önemine de dikkat çeker (8).

Eserin “Giriş” bölümünde, öncelikle, edebî metnin anlamlandırılması bağlamında okurun nasıl bir rol taşıdığı meselesi derinleştirilir. Edebî metnin anlamının okur tarafından oluşturulması yahut üretilmesi düşüncesinin “modern bir sorun” olduğu dile getirilir (11). Okurun rolünün tarihsel süreç içerisinde değişmesini, okurun nasıl tanımlandığı ile ilişkilendiren yazar, bunun da edebî metnin tanımındaki değişimlerle koşut bir süreç olduğunu vurgular. Metinle okur ilişkisinin başlangıcı olarak gördüğü dinî metinlerden yola çıkarak edebî metne “otonomi” kazandıran modern bir edebiyat eleştirisi ekolü olan Yeni Eleştiri’ye kadarki süreci değerlendirir (18). Ardından Gündoğdu, “yabancılaşmış bir konuşma hâlini alan” metnin okurun üretimine ihtiyaç duyduğunu ifade eder (22). Okurun üretimi ve okuma süreci üzerine “çeşitli anlama/yorumlama teorileri”ne değinir. Bunlar, metin ve okur arasındaki “aşılması gereken mesafe” konusunda farklı görüşleri benimsemeleri bakımından birbirinden ayrılır (23). Dolayısıyla öne sürülen her kuramla birden çok okur ve metin tanımı oluşur.

Bu genel değerlendirmeden sonra, kitabın “Anlam Üretme Sitüasyonunda Edebî Metin ve Okur” başlığını taşıyan birinci bölümünde, yazılı ve sözlü kültür arasındaki ilişkiden bahsedilir ve okurun anlam üretme rolünü gerçekleştirmesinde bunların etkileri değerlendirilir. Sözlü ortamın “canlı” yazılı ortamın ise “ölü” olarak nitelendirilmesine karşı çıkan Gündoğdu, anlamın okur tarafından üretilmesi sonucu canlılığın devam edeceği düşüncesini savunur (40). Ona göre, edebî eserin anlamının okurda oluşması, “yazının yabancı olması” sayesinde gerçekleşmektedir. Yazının “yabancı” ve “ölü” olarak nitelendirilmesi, okurun anlama/yorumlama süreci açısından sözlü ortama göre “çaresiz” kalmasına sebep olmaktadır (41-42). Buradan hareketle Gündoğdu, yazının çaresizliği durumunun, aynı zamanda yazının bağımsızlığına da kapı araladığını tartışır. Böylece, geçmişteki yazı ile anlamı sürekli yenilenen yazı arasında oluşan “mesafe”, okur ile metin arasındaki iletişimi olumsuz etkilerken metnin okur tarafından üretilmesini destekler (43). Aynı zamanda, edebî metin, yazarın niyetinden de uzaklaşır ve bağımsızlaşır. Böylece okur, yazarın niyetine ulaşmaya çalışmak yerine kendi üreteceği anlamın peşine düşer. Konuşma ortamında iletişim unsurlarının etkisine bağlı kalan yazı, anlatandan bağımsızlaşmış olur ve “kelimelerin ortaya çıktığı bağlama göre değil, okurun şimdisine” ulaştığı kadarıyla anlamlandırılır (45-50).

Bu bölümde ayrıca, tarihsel yaklaşım tartışılır. Gündoğdu, tarihsel yaklaşımın edebî metni “nesnelleştir”diğini ve “salt tarihsel” metne dönüştürdüğünü ifade eder. Bu durum, metnin bağımsızlaşmasını engeller ve onu sessizleştirir. Edebî metnin suskunluğu, Yeni Eleştiri’ye kadar devam eder. Metin bağımsızlığını ilan edip konuşmaya başladığında okur da bağımsızlaşır ve “anlama özgürlüğü”ne ulaşır. Okuma sürecinde okur ile “ölü ve yabancılaşmış konuşma” hâlinde olan metin arasındaki “mesafe” sayesinde iletişim gerçekleşir. Ancak bu “mesafe”nin okurla metni anda buluşturan “hermenötiksel mesafe” yerine “bilimsel mesafe”ye dönüşmesi, metnin “konuşan” değil de “gösteren” şeklinde ifade edilmesi riskini de beraberinde getirir. Bu da metni incelenmesi gereken bir unsura dönüştürür. Oysa metin, Gündoğdu’nun savunduğu üzere, durağan bir nesne değil, okur ile karşılıklı etkileşim hâlinde olup anlam üretme sürecine katkıda bulunandır (61-64).

Eserin ikinci bölümü, “Son Dönem Osmanlı Edebiyatında Okuma ve Anlama Ortamının Dönüşümü” başlığını taşır. Burada Gündoğdu, bir önceki bölümde tartıştığı sözlü ve yazılı kültürler arasındaki geçiş sürecinde değişim ve dönüşüm gösteren edebî metin ile okur arasındaki ilişkiyi, son dönem Osmanlı edebiyatı bağlamında inceler. Gündoğdu’ya göre,

sözlü kültür ortamında özel anlatıcılar ya da okuyucular eşliğinde anlatımı gerçekleştirilen yazının yazılı ortama aktarılrsa da “konuşan”ın bağlamından kopamadığı görülür (70). Anlatıcının/konuşanın gerçekleştirdiği iletişim çerçevesinde bir “dinleme/okuma” süreci ortaya çıkar (75). Yazılı metin bağlamında Osmanlı dönemindeki el yazması eserler, her ne kadar yazılı kültüre ait gibi görünseler de yine sözlü kültürün sürdürülmesini sağlar. Dolayısıyla okurun yazılı eserin anlamını üretme görevi de Tanzimat’a kadar gerçekleşemez. Bu tartışmadan sonra, Ahmet Mithat’ın sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte okur kitlesinin gelişmesine olan katkısına yer verilir. Ahmet Mithat, “evlere soktuğu okuma saati” fikriyle edebî metin ile okuru bir araya getirerek okuma sürecinin temellerini oluşturur (Tanpınar’dan aktaran Gündoğdu 78). Böylece okur kitlesi de artış gösterir. Dolayısıyla, topluluklar eşliğinde gerçekleştirilen okumanın bireysel okuma sürecine dönüşmesinde Ahmet Mithat’ın eserlerinin etkili olduğu vurgulanır.

Bu etki, izleyen kısımlarda, “okur” olarak Halit Ziya Uşaklıgil ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın deneyimleri ekseninde değerlendirilir. Gündoğdu, ilk olarak Halit Ziya’nın yaşadığı noktada gerçekleşen okuma zamanlarına ve okur topluluğuna değinir. Konaktaki “bu dinleme/okuma geleneği” sayesinde birçok eserle tanışma imkânı yakalayan Halit Ziya, Ahmet Mithat’ın tüm eserlerini de okumuştur (84). Benzer biçimde, Hüseyin Cahit’in de okuma serüvenine sözlü geleneğe bağlı eserlerle başladığı, daha sonra Ahmet Mithat’ın eserleriyle yazılı geleneğe geçiş yaptığı üzerinde durulur. Zamanla okuma sürecini yazma sürecine taşıyan Halit Ziya ve Hüseyin Cahit, Türk edebiyatının önemli yazarları hâline gelir. Onların geldikleri noktadan hareketle Gündoğdu, Ahmet Mithat’ın Türk edebiyatındaki etkisine dikkat çekmiş olur. Ardından, Ahmet Mithat’ın eserlerine zamanla eskisi gibi ilgi gösterilmemesi ele alınır. Zaman içerisinde “beklenti ufku” değişen okur, Ahmet Mithat’ın eserlerini sözlü geleneği devam ettirmesinden dolayı beğenmemeye başlar ve okuma edimini başka eserler aracılığıyla gerçekleştirir (110). Gündoğdu, bu okurların Ahmet Mithat’ın “gerçek okurları değil ancak dinleyicileri” oldukları görüşünü savunur ve okurun bu sürece gelmesinde Ahmet Mithat’ın büyük payı olduğunu da vurgular (112). Bağımsızlığını kazanan edebî metnin, okuma sürecinde okur tarafından yeniden bağlama yerleştirilmesini tartışan Gündoğdu’ya göre, Ahmet Mithat’ın eserleri, sözlü gelenekle bağ kurdukları için “yazılı metin olarak” bağımsızlığını ilan edemez (114). Bu sorun, eserlerin yeni yöntemler/teoriler aracılığıyla “yabancılaşmış konuşma”ya dönüşmesi ve “yeniden bağlama yerleştiril”mesiyle çözülür (117). Bu noktada, akla şu soru gelmektedir: Okurun değişimi, söz konusu dönem bağlamında, sadece Ahmet Mithat aracılığıyla mı gerçekleşir, yoksa sürece katkı sağlayan başka şahsiyetler de var mıdır? Kısacası, daha kapsamlı bir değerlendirme için yerli ve özellikle yabancı başka edebiyatçıların da göz önüne alınması gerekir. Çeviri metinlerin etkisi, bu bağlamda tartışılması gereken önemli bir meseledir. Ayrıca, Gündoğdu’nun yalnızca düzyazı kurmaca eserler odağındaki değerlendirmeleri, manzum metinler karşısında okurun nasıl dönüştüğü sorusunu uyandırmaktadır.

“Gösterge ve Söyleme Karşıtlığında Okur” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, okur ile metin arasındaki “mesafe”yi değerlendiren teorilerin ışığında, tanımlar gözden geçirilir. Bilimsel mesafe, metni “gösterge” olarak değerlendirirken “hermenötik mesafe”ye göre metin, “söyleyen”dir. Gündoğdu’ya göre ise mesafe, edebî metnin anlamının üretilmesine katkı sağlayanıdır (124-25). Yeni Eleştiri’nin ortaya çıkışına ve yorumlama sürecine etkisine bu bölümde

daha geniş yer veren Gündoğdu, bu ekolün izinde gelişen yapısalcılık, göstergebilim, postyapısalcılık gibi çeşitli teorileri değerlendirir. Okurun metnin ne söylediğini dinlemeden sadece kendi sesine “kulak kesilmesi” anlamına gelen “solipsistik okur” kavramına da değinen araştırmacı (147), okura yönelik teorilerin bu kavrama karşı çıktıklarını belirtir. Okurun metnin varlığını yok sayarak okuma edimini gerçekleştirmesinin keyfi yorumlamaya ortam hazırladığını söyler. Bu bağlamda, Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser ve Stanley Fish’in görüşleri ışığında alımlama estetiğini açıklar. Onları edebî eseri susturmaları ve okuru aşırı derecede ön plana çıkarmalarından dolayı eleştirir. Buna karşılık, okurun edebî metnin “ses”ine kulak verdiğinde anlam üretme sürecinin bir incelemeden ziyade karşılıklı etkileşime dönüşeceği ifade edilir (171). Hans-Georg Gadamer ve Paul Ricoeur’ün dikkat çektikleri “açıklama”, “anlama” ve “uygulama” kavramlarının edebî metnin okur tarafından yorumlanma/anlamlandırma süreci bağlamındaki etkileri açıklanır (172). Edebî metnin oluşumu ile son nokta olan okurun anlam üretimi arasındaki evreleri özetleyen Gündoğdu’nun ulaştığı sonuç, okurun “şimdisine” metnin sesini taşımasıyla iletişimin sağlanacağı ve anlam üretiminin gerçekleşeceği (180). Eserin “Sonuç” kısmında da bu düşüncenin altı çizilir. Metin ile okurun gösterdiği tarihsel gelişim üzerine yürütülen tartışmaların ışığında, bu gelişimin Türk edebiyatındaki serüvenine Ahmet Mithat aracılığıyla bir kez daha dikkat çeken yazar, okurun bağımsızlığını kazanan metni dinlemesiyle “gerçek anlamda” anlam üretiminin gerçekleşeceğini savunur (198).

Yazının Önünde: Edebî Metnin Anlamının Teşekkülünde Okurun Rolü, hem okur merkezli kuramların savundukları görüşlere açıklık getirmesi bakımından hem de bir eserin anlamının oluşmasında okura biçilen rollerin irdelenmesi noktasında dikkate değer bir çalışmadır. Yazarın anlatılan konuya dair sorular yöneltmesi, okurun sorgulayıcılığını tetiklerken merak duygusunu uyandırmakta, böylece onu katılıma teşvik etmektedir. Konuların isabetli örneklerle desteklenmesi, okuma sürecini keyifli kılmakta ve bilgilerin kalıcılığını sağlamaktadır. Tartışmaların Türk edebiyatındaki bağlamı nispeten dar olsa da odaklanmış bir değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Ayrıca kitap, özellikle teori konusunda yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan zengin göndermelerleriyle araştırmacılara yol gösterir niteliktedir. Atiye Gülfer Gündoğdu, akademik çalışmalara kaynaklık edecek bir eseri Türk edebiyatı çalışmaları alanına kazandırmıştır.